Mülkiye Dergisi

eleştirel bir sosyal bilimler dergisidir.

2024 48(2)

Mülkiye Dergisi

Mülkiyeliler Birliği Genel Merkezi Yayın Organı

Sahibi
Fuat Şen

Genel Yayın Yönetmeni - Editör
Emel Memiş Parmaksız

Editör Yardımcıları
Ekin Değirmenci- Gülçin Özge Tan- Nuray Şahin

Alan Editörleri
Aslı Yılmaz Uçar- Dinçer Demirkent- Ünsal Doğan Başkır- Umut Can Adısönmez

Türkçe Dil Editörü
Nuray Şahin

İngilizce Dil Editörü
Ekin Değirmenci

Teknik Editör
Orhan Ürüncan Yücel

Yazı İşleri Müdürü
Fuat Şen

Koordinasyon
Elif Karakurt

Yönetim Yeri
Konur Sokak No: 1 06640 Kızılay / ANKARA
Tel: (312) 418 55 72 - 418 82 98
Faks: (312) 419 13 73
mulkiyedergi.info e-posta: mulkiyedergisi@mulkiye.org.tr

Kapak ve Sayfa Tasarımı
Ergin Şafak Dikmen

Dizgi
Orhan Ürüncan Yücel

Web Sayfası Sorumlusu
Erkan Muniroğlu

Baskı
Eğiten Matbaacılık
Zübeyde Hanım Mah. Süzgün Sk. No:7 Altındağ/ANKARA, Sertifika No:47083

Basım tarihi:
15 Haziran 2024
Yaz 2024 48(2)

Mülkiye Dergisi, yılda dört sayı olarak yayımlanan hakemli bir dergidir, Yayın Etiği Komitesi (COPE) üyesidir ve ULAKBİM-TR Dizin, ASOS Index ile EBSCO-Political Science Complete veritabanlarınca taranmaktadır.

İçindekiler

Yeni Sayıda.....VII

Makale

2000'li Yıllarda Konut Sektörünün Ekonomi Politiği ve Devletin Dönüşümü.....313
Havva Ezgi Doğru

Castells ile Kent Siyasetini Post-Temelci Siyaset Açısından Yeniden Düşünmek.....343
Hatice Pehlevan

DP Lideri Adnan Menderes'in Söyleminde Hürriyet: Hürriyet Mücadelesinden Hürriyet Nizamına.....369
Lemi Atalay

Bir Siyasi Davanın Anatomisi: Barış için Akademisyenler Vakası Egemenlik Gösterisi Olarak Dava ve Hakikatin Tersi Yüzü..... 403
Hülya Dinçer

Çin Dış Politikasında Devamlılık ve Değişim: Mao Zedong'dan Xi Jinping'e.....435
Ferhat Durmaz

Kitap İncelemesi

"Çetelerin" Siyaseti Egemen Sınıfların Pratiği.....471
Damla Topbaş

Yorum

Tasarruf Tedbirleri mi? Kemer Sıkma mı?.....479
Erkan Muniroğlu

Çağrı Metni.....489

Mülkiye Dergisi Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları..490

mülkiye dergisi
Araştırma Makalesi

DP Lideri Adnan Menderes'in Söyleminde Hürriyet: Hürriyet Mücadelesinden Hürriyet Nizamına[1]

Lemi Atalay, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü
ORCID: 0000-0001-6853-1762
E-Posta: latalay@ankara.edu.tr

Özet
Özgürlük kavramı liberalizmin temel ilkelerinden biri olup, başkalarının özgürlüğüne zarar verilmediği müddetçe, bireylerin keyfi müdahalelere tabi olmadan dilediği gibi hareket etme serbestliğine karşılık gelmektedir. Sınırsız bir özgürlüğün olamayacağı genel olarak pek çok kesim tarafından kabul edilse de, yine de özgürlüklerin esas, kısıtlamaların istisna olduğu ve özgürlüklerin, ancak kanunla ve özgürlüklerin esasına dokunmadan sınırlanabileceği ilkesi benimsenmiştir. Özgürlük olgusu liberalizmin temel ilkelerinden olsa da, bu ilke Türk siyasal hayatında genel olarak liberal fikirler etrafında pek savunulmamış, daha çok muhalif oluşumlar tarafından kuvvetli iktidarlara karşı verilen mücadelenin bir aracı olarak kullanılmıştır. Bu nedenle de bu muhalif oluşumlar kendileri iktidara geçtikleri dönemde bu sefer giderek özgürlük kavramına yüz çevirmeye başlamıştırlar. Bu makale de işte bu tarz bir siyasal hayat tecrübesine sahip olan Demokrat Parti lideri Adnan Menderes'i merkezine almıştır. Türk siyasal hayatında çok partili hayata geçiş sürecinde ortaya çıkan Demokrat Parti'nin, iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi'ne yönelik yürüttüğü muhalefetin özgürlük mücadelesi çerçevesinde ilerlemesinde büyük bir katkısı olan Menderes, 1950'den sonra kendisi başbakanlığa geçtiği zaman ise bu siyasal yaklaşımını özgürlük karşıtı bir yöne doğru kırmaya başlamıştır. Bu doğrultuda Menderes, özgürlüklerin zaten sınırsız olamayacağı, özgürlüklerin anarşiden ziyade düzene karşılık geldiği, aşırı akımlarla mücadele, özgürlüklerin suiistimal edilmesi ve vatanın çıkarları gibi gerekçeler göstererek, özgürlükleri kısıtlamanın yollarını aramıştır. Bu bağlamda, Menderes'te görülen bu dönüşümün izlerini sorunsal olarak ele alan makale, Menderes'in özgürlük olgusuna yönelik teorik ve pratik açıdan farklı dönemlerdeki farklı yaklaşımlarını, söylemsel bir analiz etrafında ortaya koymayı amaçlamıştır. Daha çok söylemsel bir yöntem izlendiği için 'Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri ve Makaleleri' adlı eser ve Meclis Tutanakları bu makalede esas alınan temel kaynaklar olup, konunun teorik ve dönemsel açıdan değerlendirilebilmesi için de yine çeşitli kaynaklardan yararlanılmıştır. Çalışmada ortaya konan görüş ve tespitlerin ardından, Adnan Menderes'in özgürlük kavramına araçsal yaklaştığı ve muhalefet döneminde iken tercih ettiği özgürlük söyleminde samimi olmadığı ve bu nedenle sınırlı ve disiplinli bir özgürlük anlayışından yana olduğu ileri sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Özgürlük, Düzen, Sınırlandırma, Demokrat Parti, Adnan Menderes.

Makale Gönderim Tarihi: 11.11.2023, Makale Kabul Tarihi: 04.06.2024

Freedom in the Discourse of the DP Leader Adnan Menderes: From the Struggle for Freedom to the Order of Freedom

Summary

The concept of freedom is one of the fundamental principles of liberalism and it corresponds to the liberty of individuals to act as they wish without being subject to any arbitrary interventions, as long as the freedom of others is not harmed. Although it is generally approved by many circles that there can be no unlimited freedom, it has been also accepted that the freedoms are fundamental and restrictions are only exceptions; moreover, freedoms can only be limited by law and without touching the essence of freedoms. Although the phenomenon of freedom is one of the basic principles of liberalism, this principle has not been generally defended around liberal ideas in Turkish political life, but has been used by opposition formations as a tool of the struggle against powerful governments. For this reason, these opposition formations gradually began to turn away from the concept of freedom when they came to power. This article focuses on Adnan Menderes, the leader of the Democrat Party, who had a similar political life experience. Menderes, who made a great contribution to the progress of the opposition of the Democrat Party, which emerged during the transition to multi-party life in Turkish political life, against the ruling Republican People's Party within the framework of the freedom struggle, took this political approach in an anti-freedom direction when he became prime minister after 1950. In this direction, Menderes sought ways to restrict freedoms by mentioning reasons such as freedoms cannot be unlimited anyway, freedoms correspond to order rather than anarchy, the fight against extreme movements, abuse of freedoms and the interests of the country. In this context, the article identified the traces of this transformation seen in Menderes as its main problematic and aimed to reveal Menderes's different theoretical and practical approaches to the phenomenon of freedom in different periods, around a discursive analysis. Since a more discursive method is followed, the book named 'Speeches, Statements and Articles of Adnan Menderes' and Parliament Minutes are the main sources taken as basis in this article and various sources have been used to evaluate the subject from a theoretical and periodic perspective. Following the opinions and findings put forward in the study, it has been claimed that Adnan Menderes approached the concept of freedom instrumentally and was not sincere in the freedom discourse he preferred during the opposition period. Therefore, he only favoured a limited and disciplined understanding of freedom.

Keywords: Freedom, Order, Restriction, Democrat Party, Adnan Menderes.

Giriş

Hürriyet/özgürlük söylemi liberal düşüncenin ana unsurlarından biri olsa da, Türk siyasal hayatında liberal fikirler bağlamında savunulmaktan daha çok genellikle muhalif oluşumlar tarafından verilen iktidar mücadelesi sırasında kullanılmıştır. Muhalefet konumunda yer alıp, hürriyet söyleminde bulunan siyasi liderler ya da partiler, özellikle kuvvetli iktidarlara yönelik mücadelelerinde bu söyleme sıklıkla başvurarak, ondan araçsal şekilde yararlanmanın yollarını aramıştırlar. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden Adalet ve Kalkınma Partisi'ne kadar geçen süreç bunun örnekleriyle dolu olup, hürriyet kavramı liberal bir çerçevede içtenlikle benimsenmek yerine, bu şekilde daha çok araçsal olarak ele alındığı için de bir süre sonra değerini yitirerek, bu siyasi parti ya da liderlerinin kendi iktidarları döneminde farklı biçimlerde değerlendirilmeye başlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından Türk siyasal hayatının tek parti düzeninden çok partili sisteme geçişi sırasında ortaya çıkan Demokrat Parti'nin önemli figürlerinden olan Adnan Menderes de bu yaklaşımın açık bir şekilde görüldüğü siyasetçilerden birisi olup, bu çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, muhalefet döneminde hürriyet söylemine yoğun bir şekilde yer veren Menderes'in, bu kavramı amaçsal olarak samimi bir şekilde mi benimsediği yoksa diğer siyasi liderler gibi sadece araçsal olarak kullanıp, kendi iktidarı döneminde bu kavramın değerini unutarak bambaşka söylemler içerisine mi girdiği sorularına yanıt aranacaktır. Bu doğrultuda makalede öncelikle hürriyet/özgürlük kavramının teorik çerçevesi çizilecek, ardından Adnan Menderes'in siyasal hayatı özgürlükler odaklı olarak kısaca anlatılacak ve ardından özgürlük olgusunun çeşitli unsurlarına yönelik olarak Adnan Menderes'in siyasal söylemleri farklı dönemlerdeki değişimleri gözetecek şekilde irdelenmeye çalışılacaktır.

Teorik Açıdan Özgürlük/Hürriyet Kavramı ve Çeşitleri

Özgürlük/hürriyet kavramına yönelik siyaset bilimi literatüründe çok çeşitli tanımlamalar mevcut olsa da, özgürlüğü genel olarak bireylerin, başka birey ya da kurumların keyfi dış müdahalesi ve baskısı altında kalmadan, kendi aklı ve iradesi doğrultusunda hareketlerinde dilediği gibi tercihte bulunma serbestliğine sahip olması şeklinde tanımlamak mümkündür (Ashford, 2015: 59; Erdoğan, 2011: 115; Tunaya, 1975: 280). Kimsenin karışmaması gerekli olan bireyin bu özgürlük alanı ne kadar geniş olursa, o kadar liberal ve serbest bir siyasal rejimin varlığından söz edilebilirken, bu alanın dar olması otoriter bir rejimi, herhangi bir serbest alanın bulunmaması ise totaliter bir rejimi işaret etmiş olmaktadır (Tunaya, 1975: 280-281). Özgürlük kavramı bu yönüyle liberalizmin en önemli ilkelerinden birisi olup, nitekim bu

doğrultuda liberalizm de özgürlüğün ideolojisi olarak nitelendirilmektedir (Gürpınar, 2016: 10). Liberal özgürlük anlayışında her ne kadar bireyin hareket serbestliği temel alınmakta ise de, bu sınırsız bir serbestliğe karşılık gelmemekte ve başkalarının özgürlüğüne zarar vermeme koşuluyla sınırlı bir özgürlüğü ifade etmektedir (Ashford, 2015: 66). Bu özgürlük anlayışı, özellikle 1789 Fransız İnsan Hakları Beyannamesi'nde yer almasıyla birlikte tüm dünyada genel olarak benimsenen bir yaklaşıma evrilmiş olup (Kaboğlu, 2013: 12), nitekim Türkiye'de de 1924 Anayasası'nda özgürlük aynen bu tanımlamayla açıklanmıştır (Akın, 1974: 310). Liberalizm, toplumda huzursuzluk, kargaşa ve anarşi doğuracağı gerekçesiyle (Tunaya, 1975: 303), bu şekilde başkalarına zarar vermeyecek bir özgürlüğü savunurken, liberalizmin uç versiyonu olan liberteryanizm ise sınırsız ve saf bir özgürlüğü arzu etmektedir. Bu görüşte olan liberterlere göre esas olan saf özgürlüktür ve bu nedenle bireylerin hareketleri hiçbir şekilde sınırlandırılmamalıdır (Aktan, 2018: 100).

Liberteryanizmin bu sınırsız özgürlük anlayışı doğal olarak uç ve ütopik bir durumu simgelemekte olup, siyasal toplumlarda genel olarak sınırlı bir özgürlüğün varlığı söz konusudur. Ancak daha önce de belirtildiği gibi bu özgürlüğün seviyesi, o toplumun liberallik-otoriterlik seviyesini de işaret etmektedir. Öncelikle liberal anlayışa göre özgürlük kural, sınırlama ise sadece istisna olarak kabul edilmelidir. Ayrıca sınırlama bakımından önleyici sistemden ziyade, düzeltici bir sistem benimsenmelidir. Yani, bireyler eylemlerinden önce yasaklamaya tabi tutulmadan serbest bırakılmalı, ancak bu eylemlerinde herhangi bir hukuka aykırılık bulunursa, o zaman yaptırımla karşılaşmalıdırlar (Kapani, 2013: 233, 238; Kaboğlu, 2013: 130). Öte yandan özgürlüklere yönelik sınırlandırmalar sadece zorunlu durumlarda yine demokrasi ve özgürlükleri korumak amacıyla, belirli koşullarda ve ancak kanunla gerçekleştirilmelidirler. Yine bu sınırlandırmalar ölçülü bir biçimde tutulmalı ve özgürlüklerin özüne dokunmadan, özgürlüklere zarar vermeden, özgürlükleri olabildiğince geniş bırakacak bir şekilde yapılmalıdırlar (Erdoğan, 2011: 156-157, 164; Tunaya, 1975: 303; Kaboğlu, 2013: 77-79; Akın, 1974: 274).

Liberalizm, özgürlüğün ideolojisi olarak bilindiği için özgürlük denildiği zaman genelde akla ilk liberalizm gelse de, özgürlük sadece liberalizmin savunduğu bir ilke olmayıp, sosyal demokrasi ve sosyalizm gibi ideolojilerde de farklı boyutlarıyla yer almaktadır. Bu bağlamda özellikle negatif-pozitif özgürlük ayrımı ön plana çıkmaktadır. Negatif özgürlük anlayışında doğal hukuk felsefesinden yola çıkılarak, bireylerin doğuştan gelen bazı hak ve özgürlükleri

olduğu ve bu doğrultuda herhangi bir engellemeye tabi olmadan, bu hak ve özgürlükleri kullanmada bir serbestliğine sahip olması fikri benimsendiği için, negatif tanımı özgürlüğe yönelik müdahalesizliği ifade etmektedir. Negatif özgürlüğün zıttı olan pozitif özgürlük ise bireylerin sadece bu serbestliğe sahip olmasını değil, aynı zamanda bu tercihlerini hayata geçirebilecek bir kapasiteyle donatılmasına, yani dışarıdan bir pozitif müdahalenin gerekliliğini öngörmektedir (Erdoğan, 2017: 161). Bu tanımlardan yola çıkılınca liberalizmin savunduğu özgürlük negatif özgürlüğe karşılık gelirken, sosyal demokrasi (hatta sosyal liberalizm) ve sosyalizmin savunduğu özgürlük anlayışı ise daha çok pozitif özgürlüğe denk düşmektedir. Nitekim sol/toplumcu düşüncenin kurucularının başında gelen Karl Marx, negatif özgürlük olarak bilinen özgürlük anlayışının değerli, ancak yetersiz olduğunu, çünkü eşitsizlikleri önlemeye yaramadığını belirtmekte ve bireylerin ekonomik sömürüden kurtulmasına katkı sağlayacak pozitif özgürlüğün, daha gerçek ve insani olduğunu savunmaktadır. (Marx, 1997: 20) Bununla birlikte bu iki özgürlük tipi arasındaki ayrım daha çok ekonomik meselelerle ilgili olduğundan ve ileriki kısımlarda görüleceği üzere araştırmanın öznesi olan Adnan Menderes'in muhalefet döneminden itibaren negatif karakterli siyasal hürriyetleri siyasal söyleminde benimsemesinden dolayı, makalede de özgürlük bu liberal boyutuyla ele alınacaktır.

Liberalizmin öngördüğü bu negatif özgürlüğü de çeşitli kategorilerde sınıflandırmak mümkündür. İlk olarak negatif özgürlükler ise kendi içerisinde sivil ve siyasi özgürlükler olarak iki ana gruba ayrılmaktadır. Sivil özgürlükler daha çok insanın varlığıyla ilgili olup, bireylere iktidar karşısında dokunulmaz haklar veren bu özgürlükler aynı zamanda devletin müdahale edemeyeceği bir sınırı da çizmektedirler. Hayat, kişi dokunulmazlığı, mülkiyet, düşünce ve ifade, din ve vicdan gibi özgürlükler en temel sivil özgürlükleri oluşturmaktadır (Tunaya, 1975: 311; Erdoğan, 2017: 193, 310). Siyasi özgürlükler ise bireylerin yurttaş olarak siyasete ve devlet yönetimine katılmalarına ve böylece siyasi karar alım süreçlerine dâhil olmalarını sağlamaktadırlar. Bu özgürlükler aynı zamanda iktidarların halk tercihleri yönünde denetlenebilmesine ve azınlığın ileride çoğunluk olabilmesine imkân tanımakta olup, bu bağlamda seçme-seçilme, örgütlenme, parti kurma, partiye üye olma, toplantı ve gösteri, basın özgürlükleri en önde gelen siyasi özgürlükler arasında yer almaktadır (Erdoğan, 2017: 194; Erdoğan, 2011: 310-311; Friedrich, 1999: 71). Sivil ve siyasi özgürlüklerin bu şekilde birçok alt türü olsa da makalede Menderes'in söyleminde yer alan türleri üzerinden bir analiz yapılacaktır. Bu noktada da özellikle düşünce ve ifade, basın, toplantı ve gösteri özgürlükleri ön plana çıkmaktadır.

Sivil özgürlükler arasında yer alan düşünce ve ifade özgürlüğü, farklı düşüncelere hoşgörülü davranmayı ve herkesin düşüncelerini, eleştirilerini barışçı bir yoldan serbest bir şekilde ifade edebilmesine karşılık gelmektedir. Demokrasi için gerekli tartışmaların, ancak düşüncelerin serbestçe ifade edilebildiği bir ortamda yapılabileceği göz önüne alınırsa, bu özgürlüğün demokrasi için olmazsa olmaz bir konumda yer aldığı anlaşılmaktadır (Ashford, 2015: 66; Erdoğan, 2011: 214-215). Sivil özgürlükler arasında yer aldığı için düşünce ve ifade özgürlüğünün genel olarak kısıtlanamayacağı, sadece açık ve mevcut bir tehlike bulunduğu zaman sınırlanabileceği kabul edilmektedir. Öte yandan bir düşünceyi yasaklamanın, onu ortadan kaldırmadığı, aksine çoğu zaman o düşünceye olan ilgiyi arttırdığı göz önüne alındığında, bir düşünceyi yasaklamak yerine o düşüncenin yanlışlıkları ve eksikliklerinin ortaya konması, düşünce ve ifade özgürlüğü kapsamında tercih edilmektedir (Erdoğan, 2011: 218-219, 223). Benzer şekilde, bir düşüncenin zararlı olup olmadığının tespitinin oldukça sübjektif olması itibariyle, düşüncelere yönelik olası sınırlandırmalar, farklı muhalif düşüncelerin baskılanması ihtimalini doğurmaktadır. Dolayısıyla zararlı olarak değerlendirilen düşüncelerin, ancak eyleme yönelerek şiddet içeren bir hal alması durumunda sınırlandırılması daha uygun bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir (Kapani, 2013: 226-227).

Siyasi özgürlüklerden basın özgürlüğü ise aslında düşünce ve ifade özgürlüğünün bir başka uzantısını oluşturmaktadır. Bu bağlamda devletin tecavüz etmemesi gereken hak ve özgürlüklerden olan basın özgürlüğünü, haberleri serbestçe toplayıp, yayımlayabilmek, çoğaltabilmek ve dağıtabilmek özgürlüğü olarak tanımlamak mümkündür (Balkanlı, 1951: 17-19). Demokrasi bağlamında özellikle kamuoyunun oluşmasına katkı sunması bakımından önem taşıyan basın özgürlüğü ayrıca, olası özgürlük ihlallerinin kamuoyunda dile getirilerek iktidarları uyarma ve frenleme işlevi üstlenmesi yönünden de özgürlükler rejimi açısından değerli bir konumda yer almaktadır (Kapani, 2013: 267-270). Bu nedenle de basın özgürlüğünün olabildiğince geniş tutulması önem taşımaktadır. Dolayısıyla bu yöndeki hukuku ve idari rejimlerin de iktidarı elde tutmak amacıyla, sansür, gazete kapatmaları gibi sınırlayıcı ve köstekleyici yöntemlerden ziyade olabildiğince farklı görüşteki yayınlara müsaade edici tarzda olmasının basın özgürlüğünü sağlayacağına inanılmaktadır (Balkanlı, 1951: 19-20).

Demokrasi için önemli bir başka özgürlük olan toplantı ve gösteri özgürlüğü de yine düşünce ve ifade özgürlüğüyle bağlantılı olup, bireylerin düşünceleri doğrultusunda belirli bir süre için bir araya gelmesini ifade

etmektedir. Bu özgürlük kapsamında bireyler düşüncelerini açıklamak için halka açık veya kapalı alanlarda toplanarak, gösteri ve yürüyüş yapma haklarını kullanmaktadırlar (Erdoğan, 2011: 232-233). Toplantı hürriyeti, vatandaşın siyasal hayata katılım ve milli egemenliğin kullanımı bakımından da demokrasinin unsurlarından birini teşkil etmektedir. Ayrıca toplanma hürriyetinin bulunmadığı toplumlarda durağanlık, sessizlik ve değişmezlik olduğundan, çoğulculuk açısından da bu hürriyete ihtiyaç duyulmaktadır. Bu doğrultuda düzenlenen toplantı ve gösterilerin özellikle şiddet içermemesi ve barışçıl olması, toplantı özgürlüğünün korunması açısından en temel kriterlerden olup, bu duruma uyması halinde, toplantıların serbestçe gerçekleştirilebileceği uluslararası sözleşmelerde genel olarak kabul edilmektedir (Anayurt, 1996: 63-68, 87-88).

Adnan Menderes ve Hürriyetler Bağlamında Siyasi Hayatı

Siyasete 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası Aydın İl Başkanı olarak giren Adnan Menderes, bu partinin kapatılmasının ardından Cumhuriyet Halk Fırkası'na geçmiş ve 1931 yılında Aydın milletvekili olarak meclise girmiştir. 1935, 1939 ve 1943 yıllarında da yine Aydın'dan milletvekili seçilen Menderes, 1945 yılına kadar parti ve mecliste çeşitli görevlerde bulunsa da siyasi alanda pek ön plana çıkmamıştır (İnan, 2006: 56, 62, 67, 69, 72-85). Menderes'i siyaset sahnesine çıkaran esas olay ise 1945 yılındaki Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu olmuştur (Toker, 1990: 59). Söz konusu kanunun meclisteki görüşmeleri sırasında muhalif görüşleriyle gündeme gelen Menderes, kısa bir süre sonra ele alınan Bütçe Kanunu'na da ret oyu vermiştir. Kendisi gibi bütçeye ret oyu vermiş olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) milletvekilleri Celal Bayar, Fuad Köprülü ve Refik Koraltan ile birlikte 7 Haziran 1946 tarihinde ise CHP Meclis Grubu'na 'Dörtlü Takrir' olarak bilinen önergeyi sunmuştur. Bu önergede Dörtler, meclis denetiminin arttırılması, ülkedeki siyasi hak ve özgürlüklerinin genişletilmesi talebinde bulunmuş ve CHP'nin kendisinin yeniden düzenlemesi arzularını dile getirmiştirler. 'Dörtlü Takrir'in CHP yönetimi tarafından reddedilmesinin ardından parti içi muhalefetini gerek mecliste yaptığı konuşmalar, gerekse de basında yazdığı yazılarla sürdüren Menderes, 21 Eylül tarihinde partiden ihraç edilmiştir. 7 Ocak 1946 tarihinde ise 'Dörtlü Takrir'i veren arkadaşlarıyla birlikte Demokrat Parti'yi (DP) kurmuştur. DP'nin de katıldığı ve Türkiye'de çok partili siyasi hayatın ilk genel seçimleri olan 1946 seçimleri sonucunda Kütahya milletvekili olarak tekrardan meclise girmiştir (İnan, 2006: 130, 135-136, 142-160, 181, 216). 1946-1950 yılları arasında mecliste muhalefet partisi konumunda yer alan DP'nin meclisteki sözcüsü konumunda olan Menderes, bütçe görüşmeleri başta olmak üzere birçok önemli kanun görüşmesinde

iktidara karşı yürütülen DP muhalefetinin ana figürlerinden biri olmuştur. Bu muhalefetinde özellikle iktidarın demokrasi ile özgürlüğe aykırı kanun ve uygulamalarını eleştirerek, bu konularda adımlar atılması yönünde mücadele etmiştir. 1950 genel seçimlerinde ise seçimi kazanan DP'nin İstanbul milletvekili olarak meclise girmiş ve Cumhurbaşkanı seçilen Celal Bayar tarafından yeni hükümeti kurmak üzere Başbakan olarak atanmıştır (İnan, 2006: 430-431, 441-443, 479-481).

Muhalefet döneminde özgürlüğe aykırı kanunlardan sürekli şikâyetçi olan Adnan Menderes, Başbakan olduktan kısa bir süre sonra özgürlükçü bir basın kanunu çıkararak bu yöndeki ilk adımını atmıştır. Basın kanunundaki bu düzenlemeleri genel af ilanı, din ve vicdan özgürlüğü bakımından çeşitli baskıların hafifletilmesi gibi uygulamalar takip etmiş ve Menderes hükümeti ilk döneminin başlarında halka verdikleri özgürlük sözünü yerine getirmeye çalışmıştır (Demirel, 2016: 137, 201; Baban, 2009: 151). Ancak bu adımların devamı getirilememiş ve ülkedeki anti-demokratik kanunlar hakkında bir bilim komisyonunun hazırladığı öneriler, aslında bu kanunların pek de ağır hükümler içermediği gerekçesiyle uygulamaya konmamıştır (Toker, 1991a: 224; Demirel, 2016: 151). Öte yandan Menderes hükümeti anti-demokratik kanunlarda özgürlükçü değişiklikler yapmaya yönelmemesinin yanı sıra, tersine yeni baskı kanunları çıkarmaya başlamıştır (Eroğul, 2014: 98). 1953 yaz aylarında Türk Ceza Kanunu'nda çeşitli maddelerin değiştirilmesi, üniversite öğretim üyelerinin siyasetle ilgilenmelerinin engellenmesi, vicdan ve toplanma özgürlüğü ile kısıtlamaların arttırılması gibi hukuksal hamleler, bu yöndeki uygulamalar arasında yer almış ve bu adımlar 'Milli Selamet Kanunlar'ı olarak nitelendirilerek eleştirilmiştir (Albayrak, 2004: 249). Yine 1954 genel seçimlerinden hemen önce basın kanununda yapılan değişiklik ile yalan haberlere karşı şeref ve haysiyeti korumak adına basın kanununda düzenlemeye gidilerek, basına yönelik cezalar hem kolaylaştırılıp, hem de cezaların miktarının arttırılması tepki çeken bir başka uygulama olmuştur (Eroğul, 2014: 127; Demirel, 2016: 201; Toker, 1991a: 275; Baban, 2009: 149).

Başbakan Menderes ve hükümetleri 1950-1954 arası ilk görev döneminde demokrasi ve özgürlükler bakımından beklenen gelişmeyi tam olarak gösteremese de, özellikle ekonomi alanında gerçekleştirilen ciddi atılımların da etkisiyle DP, 1954 genel seçimlerini oylarını iyice arttırarak rahat bir şekilde kazanmıştır (Karpat, 2016: 497; Toker, 1991a: 275). Hatta çoğunluk oy sisteminin de katkısıyla mecliste %93'lük bir güç elde eden DP, böylece artık hiçbir gücün kendisini durduramayacağını düşünmeye başlamıştır (Eroğul,

2014: 149). Bu doğrultuda seçimlerden hemen sonra, memur güvencesini ve üniversite özerkliğini ortadan kaldıran, radyonun muhalefet partilerince kullanımını engelleyen ve seçimlerde ittifak yapılmasını kısıtlayan çeşitli yeni baskı kanunları çıkarılmıştır (Demirel, 2016: 251; Eroğul, 2014: 154-157; Albayrak, 2004: 266-268). Bu kanunlarla birlikte DP ve Menderes sadece anti-demokratik kanunları değiştireceği vaadini yerine getirmemekle kalmamış, aynı zamanda dört yıllık iktidarının ardından özgürlüklerden iyice uzaklaşmıştır (Baban, 2009: 150). Nitekim bu uzaklaşma kısa bir süre sonra DP içerisinde de tepki çekmeye başlamıştır. Özellikle seçimlerden önce basın kanununda yapılan değişikliğin ispat hakkını tanımaması parti bünyesinde bir muhalif hareket oluşumunu doğurmuştur. 'İspatçılar' olarak anılan bu oluşumdakiler bu yönde meclise bir önerge de verseler, bu kişilerin girişimleri sonuçsuz kalmış ve kısa bir süre sonra partiden uzaklaştırılmıştırlar (Albayrak, 2004: 274-180; Eroğul, 2014: 128, 170). Başbakan Menderes partideki çalkantıyı yeni bir hükümet kurarak ve son dönemlerde çıkarılan anti-demokratik kanunlarda düzenlemeler yapılacağı konusunda partilileri ikna ederek çözse de, bu söz de tutulmamış (Toker, 1991b: 175) ve 1956 yılında hem basın kanununda, hem de toplantı ve gösteri yürüyüşleri kanununda yapılan değişikliklerle, bu özgürlüklere yönelik yeni kısıtlamalar getirilmiştir (Baban, 2009: 211; Albayrak, 2004: 284-189; Eroğul, 2014: 181-184).

İkinci iktidar döneminde hürriyetlerden daha açık bir şekilde uzaklaşmaya başlasa da, Başbakan Menderes ve partisi DP, 1957 genel seçimlerinden de zaferle ayrılmıştır. Buna rağmen oylarında bir azalma meydana gelmiş ve muhalefet partisi konumundaki CHP'nin gücü artmıştır (Albayrak, 2004: 299). Bu tablo yeni dönemde iki temel sonucun doğmasına yol açmıştır. İlk olarak Menderes, seçimi kazanması dolayısıyla hürriyetler bağlamında uyguladığı otoriter politikanın halk tarafından onaylandığını düşünmeye başlamış ve bu yöndeki politikasını sürdürmeye karar vermiştir (Demir, 2011: 153). İkinci olarak da bu politikasını güçlenmeye başlayan CHP üzerine yönlendirmiş ve muhalefetin çoğu eylemini bir tehdit olarak değerlendirip, engellemeye çalışmıştır (Demirel, 2016: 160). Bu doğrultuda ilk olarak meclisin açılmasının hemen ardından Meclis İçtüzüğünde çeşitli değişiklikler yapılarak, milletvekillerinin denetim ve ifade hürriyetleri kısıtlanmıştır (Belen, 1960: 57). Yine bu dönemde 1959-1960 yıllarında, İnönü ve CHP milletvekillerinin Uşak, İstanbul, Çanakkale, Konya, Kayseri gibi çeşitli şehirlerde düzenlediği toplantı ve gösteri faaliyetleri engellenmeye çalışılmış ve bu ziyaretler sırasında büyük olaylar meydana gelmiştir (Eroğul, 2014: 219-228; Albayrak, 2004: 523-529). Bu olayların ardından DP, ülkede karışıklıklar çıkmasının nedeni olarak muhalefet ve basını gördüğünden, muhalefet ve basına karşı

gerekli önlemleri alınmasına yönelik bir Tahkikat Komisyonu kurulmasına karar vermiştir (Toker, 1991c: 326-329). Bu komisyonun kurulması kamuoyunda büyük tepki çekmiş, Ankara ve İstanbul'da öğrenci olayları meydana gelmiş, orduda iktidara yönelik bir hareketlenme oluşmuştur. Bu gelişmelerin sonucunda da 27 Mayıs 1960 tarihinde Başbakan Menderes ve DP hükümeti, ordu tarafından düzenlenen bir askeri darbe sonucu iktidardan uzaklaştırılmıştır (Albayrak, 2004: 535-548; Eroğul, 2014: 233-239). Adnan Menderes askeri darbenin ardından Yassıada mahkemesinde yargılanmış ve 17 Eylül 1961 tarihinde idam edilmiştir (Ahmad, 1996: 173).

Adnan Menderes'in Söylemlerinde Hürriyet

Müfrit Devlet Otoritesine Karşı İnsan Hak ve Hürriyetleri Savunusu

Muhalefet konumunda bulunan siyasal liderlerin, iktidardan hak ve hürriyet talep etmesi siyaset alanında sıklıkla rastlanan bir olgu olup, bu durumu DP'nin önemli isimleri arasında yer alan Adnan Menderes'in söylemlerinde de görmek mümkündür. Muhalefet konumundayken vatandaş hak ve hürriyetlerinin korunmasını, demokrasinin esas anlamı olarak gören Menderes (Kılçık, 1991a: 177), iktidara geçtikten sonra insan hak ve hürriyetlerine dayalı bu liberal söylemini pek sürdürmemiştir (Bora, 2013: 485-486). Bu değişime rağmen, Menderes'in insan hakları ve hürriyetleri meselesine ağırlık verdiği dönemde, bu kavramları iki ana noktadan ele aldığı görülmektedir. İlki insan hak ve hürriyetleri meselesinin siyasal hürriyetler boyutuna yoğunlaşması, ikincisi de bu hak ve hürriyetleri otoriter devlet anlayışının karşıt noktasına konumlandırmasıdır.

İnsan hak ve hürriyetlerinden en çok siyasi hak ve hürriyetleri gündeme taşıması Adnan Menderes'in hürriyet anlayışı açısından en dikkat çekici nokta olmuştur. Hürriyet ve vatandaşın siyasi haklarının güvence altına alınmasını bir rejim davası olarak niteleyen Menderes (Kılçık, 1991a: 173), bir ülkedeki rejimin niteliğinin de öncelikle o ülkedeki vatandaşın bireysel dokunulmazlıkları ve hürriyetleriyle, siyasi haklarına verilen değerle ölçüldüğünü belirtmiştir (Menderes, 1947a: 1-2). Bu açıdan 1940'ların ortasında Türkiye'deki tabloyu olumsuz olarak değerlendiren Menderes'e göre gerçek anlamda hürriyet Türkiye'de bir türlü yerleşememiştir. Siyasi hürriyetlerin sınırlandırılması sonucu denetimsiz bir idarenin çeşitli olumsuzluklara yol açtığını kaydeden Menderes, ayrıca vatandaş hak ve hürriyetlerini sınırlayan ve anayasaya aykırı olan kanunların ülkede mevcut olmasını da eleştirmiştir. Menderes'e göre bu tablo karşısında Türk milleti vatandaş hak ve hürriyetlerinin tam olarak sağlandığı, demokratik ve denetimli bir idareyi arzu etmektedir (TBMM, 1946b: 60). Menderes'in iktidar

için bir siyasal mücadele verdiği göz önüne alındığında, en ihtiyaç duyduğu hürriyet siyasal hürriyet olup, vatandaş hak ve hürriyetlerini gündeme taşıdığı anlarda yukarıdaki gibi siyasal hürriyetlere özel bir vurgu yapması da bir bakıma doğal bir sonuç olmuştur. Menderes muhalefet dönemindeyken bir anlamda politikasını siyasal hürriyetler meselesi etrafında kurmuştur.

Siyasal hak ve özgürlükleri bu şekilde ön plana çıkaran Menderes'in, Türkiye'de bu siyasal hak ve özgürlüklerin henüz sağlanmamasını ise otoriter devlet anlayışıyla bağdaştırmıştır. İktidar karşısında vatandaşın kişisel ve siyasi hak ve hürriyetlerini tanınmadıkça, devlet algısındaki otoriter zihniyetin terk edilmemiş olduğunu savunan Menderes'e göre CHP, vatandaş haklarını devlet varlığıyla bir olarak ele alarak, demokratik ilkelerden uzak bir anlayış sergilemektedir (TBMM, 1947: 677). 9 Mart 1947 tarihinde Karagümrük'te yaptığı bir konuşmada Menderes siyasi hürriyet taleplerine karşı devlet otoritesinin öne sürülmesini şu ifadelerle açıkça eleştirmiştir:

> Müfrit bir devlet ve hükümet otoritesi telakkisine dayanarak vatandaşın şahsi ve siyasi hak ve hürriyetleri hududunu mümkün olduğu kadar dar tutan bir zihniyetle vatandaş hak ve hürriyetlerini anayasada tatbik edildiği genişlikte teminat altında ve fiilen tatbikte bulunmasının devlet ve hükümet otoritesine asla halel getirmeyeceğine inanan geniş telakki arasında elbette büyük farklar vardır. Bilhassa vatandaşın siyasi haklarını meflûç bırakmak isteyenler, vatandaşların siyasi haklarıyla menfaatlerinin, camianın hak ve menfaatleriyle tezat halinde olduğunu ileri sürmek yoluna giderler… Devlet ve hükümet otoritesi bahanesiyle İskân Kanunu, Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu ve diğer antidemokratik kanunların taraftarı olmak ve bunları tatbik etmek başka, bu gibi anayasanın kabul ettiği hak ve hürriyetlere tamamen aykırı kanunlar olmaksızın dahi devlet ve hükümet otoritesinin halelden masun olarak muhafaza edileceğini kabul etmek başkadır. Demokrat Parti, keyfi hareketleri örtmek, şahsi görüşleri herhalde büsbütün memlekette hâkim kılmak zihniyetine mesnet olan bir otorite telakkisinin bu memlekete ancak zarar getirebileceğine kanidir. (Kılçık, 1991a: 172)

Devlet otoritesini gerekçe göstererek siyasi hürriyetlerin çeşitli anti-demokratik kanunlarla sınırlandırılmasına tepki gösteren Menderes'in, daha sonra fikri değişecek olsa da, o dönemde henüz siyasal hürriyetlerin devlet otoritesine zarar vermeyeceğini düşündüğü görülmüştür. Böylece Menderes, otorite karşısında hürriyetten yana bir tavır takınarak o dönem için liberal bir duruş sergilemiştir. CHP iktidarı 1950'li yıllara giden süreçte bu eleştirilerin de etkisiyle birçok anti-demokratik kanunda çeşitli değişiklikler gerçekleştirse de, Menderes bu değişikliklerden benzer gerekçeler nedeniyle

tatmin olmamıştır. 1950 seçimleri öncesi İzmir'de yaptığı konuşmada mevcut ortamı değerlendiren Menderes'e göre, 1946'dan sonra Türkiye'de uygulanan politikalarla aslında sadece nispi ve tedbirli bir hürriyet ortamı sağlanabilmiştir. Vatandaş hak ve hürriyetlerine dayanan kısmi bir hürriyet ortamının çok büyük bir gelişme gibi gösterilmesini yine bu otoriter ve devletçi zihniyete bağlayan Menderes, hürriyet anlayışının halen tam olarak etkisini gösterecek şekilde ülkede algılanmadığını kaydetmiştir (Kılçık, 1991a: 424). Böylece Menderes gerçek hürriyet rejimi için otoriter devletçi düşünce kalıplarından kurtulmak ve hürriyetçi bir anlayışı yerleştirmek gerektiğine işaret ederek, liberal duruşunu 1950 itibariyle korumaya devam etmiştir.

İnsan hakları ve hürriyetleri konusunda Adnan Menderes'in siyasal hürriyetleri ön plana çıkarmasının bir nedeni de kendisinin genel olarak anayasalar ve özelde de 1924 Anayasası ile ilgili görüşlerinden kaynaklanmıştır. Tarihin, mutlak iktidarın hâkimiyetini sınırlandırma mücadeleleri ile dolu olduğuna dikkat çeken Menderes, bu mücadeleler sonunda bireyin insan ve vatandaş olması sebebiyle sahip olması gereken siyasal hak ve hürriyetlerinin anayasalarla garanti altına alındığını hatırlatmış ve anayasaları mutlak iktidara karşı alınmış zafer belgeleri olarak tanımlamıştır (1946a: 1-2). Anayasaların siyasal hak ve hürriyetleri korumasına bu şekilde önem veren Menderes, Türkiye'deki 1924 Anayasasını da bu kapsamda değerlendirmiştir. Öncelikli olarak 1924 Anayasasının vatandaşın hak ve hürriyetlerini koruyacak bir biçimde demokratik ruhla hazırlandığını kabul eden Menderes (1947b: 1-2), asıl sorunun uygulamada anayasaya uygun tam bir demokrasinin bulunmaması olduğunu ileri sürmüştür. Bu açıdan da mevcut rejimin uygulamada bireysel hak ve hürriyetleri teminat altına aldığını ve bu bakımından faşist rejimlerden farklı olduğunu kabul eden Menderes, esas meselenin siyasi hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmış olmasından kaynaklandığını belirtmiştir (1945: 1-2). Dolayısıyla 1924 anayasasının bireysel hakları siyasal haklara oranla daha kuvvetli bir şekilde koruması da, Menderes'in siyasal hürriyetlere odaklanmasında yine etken olmuştur. Menderes açısından anayasa ve hürriyetler ilişkisi bakımından bir diğer sorun da anayasadaki hürriyet anlayışına aykırı kanunların mevcudiyetidir. Yönetimin bu kanunlara göre hareket etmesinden dolayı, vatandaş hak ve hürriyetlerinin olumsuz etkilendiğini düşünen Menderes'e göre ülkede demokrasinin tam olarak yerleşebilmesi için anayasanın hem metnine hem de ruhuna uygun bir yönetimin en kısa sürede kurulması gerekmektedir (1947a: 1-2). Menderes bu görüşlerini 21 Mart 1947 tarihinde Kütahya'da yaptığı bir konuşmada şu şekilde özetlemiştir:

> Bizim anayasamız vatandaş hak ve hürriyetlerini teminat altına almak bakımından mükemmel bir eserdir. Arkadaşlar, memlekette demokrasinin kurulabilmesi için sadece kanunların değiştirilmesi kâfi değildir. Kanunlar demokratik ruh ve zihniyetle yapılmış olsalar dahi, bir memlekette idareye hâkim olan ruh ve zihniyet de değişmedikçe demokrasinin yerleşmesine imkân yoktur… Memleket idaresinde hâkim olan hükümet partisi, bugüne kadar muhafaza etmekte olduğu zihniyette devam edecek olursa inanınız ki, memleketin ikbaline ve yüksek menfaatlerine set çekmiş olacaktır. Halk Partisinin zihniyetini anlayabilmek güç değildir. Bu zihniyet Anayasanın ruhuna ve vatandaş hak ve hürriyetlerine aykırı olan gidişe yer veren zihniyettir. Halk Partisi kendisinin teşekkülünden evvel yapılmış olan Anayasanın ileri demokratik ruhuna nazaran çok geri bir zihniyet taşımaktadır. (Kılçık, 1991a: 178)

Anayasaya aykırı anti-demokratik kanunlar çıkararak vatandaş hak ve hürriyetlerini sınırlandıran ve anayasanın ruhuna aykırı davranan CHP iktidarını eleştirdiği görülen Menderes, vatandaş hak ve hürriyetlerinin güvence altında olması ilkesine aykırı hiçbir kanunun olmayacağı günlerin yakın olduğunu belirterek (Kılçık, 1991a: 186), bir nevi kendi iktidarlarında daha farklı uygulamalar olacağını vaat etmiştir. Zaten hem DP'nin esas amacının hürriyet olduğunu vurgulamasıyla (Kılçık, 1991a: 183), hem de DP'nin vermiş olduğu bütün mücadeleyi, vatandaş hak ve hürriyetlerini tek parti iktidarının elinden kurtarma mücadelesi olarak nitelemesiyle (Kılçık, 1991a: 313) de Menderes, DP'nin hürriyet yolundaki pozisyonunu açıkça belirlemiştir. Muhalefet dönemindeyken bu tarz hürriyet vaatlerinde bulunan Menderes, iktidardaki ilk yıllarında da bu söylemini devam ettirmiştir. Türkiye'ye hürriyeti getirenin DP olduğunu vurgulayan Menderes'e göre DP, hürriyetlerin en ufak şekilde dahi olsa, sınırlandırılmasa izin vermeyecek bir hürriyet düzenini sağlayacaktır (Kılçık, 1991b: 58). İktidardaki ilk yılının sonuna yaklaşırken bu ortamın temellerinin sağlam şekilde atıldığını düşünen Menderes, artık Türkiye'de vatandaşların hiçbir şekilde siyasi, toplumsal ve bireysel hak ve hürriyetlerinin baskı altında bulunmasından hiçbir şekilde endişe duymasına gerek kalmadığını dile getirmiştir (TBMM, 1951a: 1212).

Çeşitli açıklamalarıyla DP'nin vatandaş hak ve hürriyetlerinin savunucusu olacağını hem muhalefetteyken, hem de iktidarının ilk yıllarında dile getiren Menderes zaman geçtikçe bu hürriyetçi çizgiden yavaş yavaş uzaklaşmaya başlamıştır. Bu noktaya değinen Ahmet Hamdi Başar'a göre de DP ve Menderes, hürriyeti sadece parti programına koymakla yetinmiş ve gerçek hayatta bunun aksini uygulamıştır (1960: 33). Bu süreçte ilk başlarda hürriyetlerin suiistimal edilmesinden ya da soysuzlaştırılmasından yakınan

Menderes, bu olumsuzlukların kendi iktidarlarındaki geniş hürriyet düzeni ve uygulamalarından kaynaklandığını belirterek, yine de hürriyetten yana bir tavır sergilemiştir (Kılçık, 1991d: 39, 221). Bir müddet sonra ülkedeki huzur ve güvenliği sağlamak için önlemler alma ihtiyacını dile getirmeye başlayan Menderes, bu önlemlerin demokratik hürriyetlere uygun olacağını altına çizerek, hürriyet konusundaki hassasiyetini yinelemiştir (Kılçık, 1991d: 223). Uygulanan önlemlerin ardından muhalefetin ülkede özgürlük bulunmadığı yönündeki şikâyetleri görülmeye başlanmış, fakat Menderes bu görüşleri kabul etmeyerek, ülkede ileri bir demokrasi ve hürriyet düzeninin bulunduğunu belirterek, tüm hürriyetlerin koruma altında olduğunu ileri sürmüştür (Kılçık, 1991d: 116). İktidarının ikinci döneminde hürriyetlere yönelik sınırlandırmaları arttıran Menderes, buna gerekçe olarak da dünyanın en tehlikeli döneminde, en tehlikeli coğrafyalarından birinde, hem hürriyet devrimini, hem de ülkeyi ekonomik yönden kalkındırmak gibi zor hedefleri bir arada gerçekleştirmeye çalışmalarını göstermiştir (TBMM, 1956a: 197). Böylece iktidarda bulunduğu süre ilerledikçe Menderes hürriyet hedefini ikincil plana almaya başlamıştır. Bu anlayış değişimine rağmen hürriyet hassasiyetinden tamamen vazgeçilmediği anlaşılsa da, bu yaklaşım Menderes'in söylemlerinde kısıtlı bir şekilde yer almış ve hürriyetin sınırlandırılması gerektiğine yönelik açıklamalar söylemlerinin odağı haline gelmeye başlamıştır.

Nizam İçin Hürriyetlerin Hudutlanması

Vatandaş hak ve hürriyetlerinin sağlanması Adnan Menderes'in söylemlerinde özellikle muhalefet dönemindeyken yoğun bir şekilde yer alsa da, bu yoğunluk iktidar döneminde ise bu sefer hürriyetlerin sınırlandırılması konusunda kendisini hissettirmiştir. Bu sınırlandırmalara ise Menderes daha çok hürriyetlerin zaten sınırsız olamayacağı, hürriyetlerin anarşiden ziyade düzene karşılık geldiği, aşırı akımlarla mücadele, hürriyetlerin suiistimal edilmesi ve vatanın çıkarları gibi gerekçeler göstermeyi tercih etmiştir. DP iktidarı boyunca hürriyetler bu gerekçeler doğrultusunda sınırlandırılsa da, Menderes genel olarak bu sınırlamaların hürriyetlerin suiistimalini önlediğini ve hürriyetin kendisini ortadan kaldırmadığını savunmuştur.

Hürriyetlerin sınırlandırılmasının gerekçesi olarak Menderes'in söylemlerinde en çok rastlanan olgu hürriyetlerin zaten bir sınırsızlığa karşılık gelmemesidir. Dünyada yüzde yüz bir liberal sistem bulunmadığını belirtip, kendilerinin de bu nedenle yüzde yüz liberal bir sisteme taraftar olmadığını kaydederek (Kılçık, 1991c: 186), bu yaklaşımı özetleyen Menderes'e göre hürriyetlerin sınırsız olduğu düşünmek bu nedenle mümkün değildir. Menderes bu

doğrultuda hürriyetin zaten sınırlanarak var olan bir olgu olduğunu sürekli olarak savunmuştur (Kılçık, 1991d: 334). Hatta DP'nin iktidara geçişinin ardından hürriyeti rejimini kurmak amacıyla hürriyetleri sınırsız şekilde uygulamaya kalktıklarını ifade eden Menderes, bu durumun zararlarını bir süre sonra gösteremeye başlayarak, toplumda yıkımlara yol açtığını ileri sürmüş (TBMM, 1953c: 1103) ve böylece hürriyetlerin sınırlanması konusundaki yaklaşım değişikliklerini de ortaya koymuştur. Her ne kadar bu konuda bir yaklaşım değişikliği bulunsa da DP'nin iktidarının ilk dönemi olan 1950-1954 yılları arasında hürriyetlerin sınırlanması tartışmalarına ilişkin Menderes'in söylemlerinde bir çekince hissini de bir arada görmek mümkündür. 2 Ağustos 1953 tarihinde Denizli'de yaptığı şu konuşma bu çekinceyi özetlemektedir:

> Sizlere demokratik bir nizamın kurulmasına hizmet maksadıyla ortaya çıkmış olan bir partinin mensubu sıfatıyla arzediyorum ki, hürriyetlerimizin tahdidi katiyen bahis mevzu değildir. Bu mevzu etrafında koparılan yaygara tamamıyla yersizdir. Bizim bütün gayret ve endişelerimizi, hürriyetlerimizin masun kalmasını temin edecek tedbirleri vaktinde almaktır. Eğer bu tedbirleri zamanında almazsak, bugün üzerinde titrediğimiz hürriyetlerin anarşi cereyanlarının girdapları içinde veyahut bir istibdadın darbeleri altında paymal olduğunu görmek bizim için mukadder bulunuyordu. Hürriyetler hiçbir yerde hudutsuz değildir. Bütün demokratik memleketlerdeki anlayışa uygun olarak hürriyetlerimizi tecavüzden masun kılmak için hudutlamaktayız. (Kılçık, 1991d: 101)

Hürriyetleri, yine hürriyetleri korumak için sınırlandırdıklarını söyleyen Menderes'in hürriyet hassasiyetini koruyan bir şekilde politikalarını meşrulaştırmaya çalıştığı görülmektedir. Aynı dönemde hürriyetleri sınırlandırırken demokratik ilkelere bağlı kalmanın demokrasinin en önemli şartlarından biri olduğunu belirterek bu hassasiyetini yineleyen Menderes için, bu tarz demokratik sınırlamaların başında hürriyeti yok etme hürriyetinin tanınmaması ilkesi yer almaktadır (Kılçık, 1991c: 283). Hürriyeti ortadan kaldırma hürriyetini tanımayarak, hürriyet düzenine yaptırım getirmiş olduklarını kaydeden Menderes, böylece her türlü bağnazlık ve aşırılığın, kendilerinin savunduğu hürriyet anlayışına zarar vermesini engelleyeceklerini dile getirmiştir (Kılçık, 1991c: 378-379). Menderes, bu tarz bir politikanın vatandaşın arzularına karşılık geldiğini düşünmektedir. Çünkü Menderes'e göre vatandaş hem hürriyetleri, hem de ülkenin güvenliğini, yani düzen ve huzuru istemektedir. Bu nedenle de Menderes, hürriyetleri belli bir sınırda tutarak, ülkeye ihanet etme, rejimi yıkma gibi aşırı hürriyetleri kabul etmediklerini tekrardan vurgulamıştır (Kılçık, 1991d: 40).

Aşırı hürriyetlere ve hürriyeti yok etme hürriyetine karşı gelme kapsamında hürriyetlerin sınırlandırılması aslında Menderes'in söylemlerinde aşırı sol akımlarla mücadeleye denk gelmektedir. DP'nin kurulduğu ilk günlerden itibaren aşırı sola ve komünist akımlara yönelik olumsuz bir tavır takınan Menderes, bu görüşteki kişilere ya da oluşumlara hürriyet tanınmaması görüşündedir. Komünist faaliyetlerin yurtdışı bağlantılarıyla ülkenin bütünlüğünü tehdit ettiğini düşünen Menderes'e göre bu hareketler aslında hürriyeti yok etmek için hürriyeti araç olarak kullanan totaliter zihniyetli oluşumlardır (Kılçık, 1991a: 73). Bu nedenle Menderes, hürriyeti yok etme amacını güden bu akımların Türkiye'de parti kuramayacağını birçok söyleminde dile getirerek (Kılçık, 1991b: 128, 447), komünist düşünceye yönelik siyasi hürriyetlerin sınırlandırıldığını açıkça ortaya koymuştur. Öte yandan Menderes, DP'nin hürriyet rejimini gerçek kılmasının ardından geçmişte faaliyete geçemeyen komünizm gibi birçok hürriyet karşıtı düşüncenin, artık mevcut ortamdan fırsat bulup, bu fikirlerini yaymaya çabaladıklarını öne sürmüştür (Kılçık, 1991c: 435). Dış güçlerin bir kolu olan ve ülkeye zarar verici faaliyetler içinde bulunan komünizmin bu çabalarına karşı mücadele etmek için ülkedeki kanunların yetersiz olduğundan şikâyet eden Menderes, bu doğrultuda çeşitli önlemlerin alınması gerektiğini sıklıkla dile getirmiştir. Menderes ayrıca getirilecek bu önlemlerin hürriyeti ortadan kaldırmak amacını gütmediğini vurgulamış (TBMM, 1951e: 241) ve hürriyete yönelik 1950'li yılların başındaki genel tavrını korumuştur.

Hürriyetin anarşik bir ortamdan ziyade bir düzene karşılık gelmesi Menderes için hürriyeti sınırlandırmanın diğer gerekçelerinden birisi olmuştur. Menderes bu düşüncesini sadece iktidar döneminde değil, muhalefetteyken de savunmuştur. 13 Nisan 1947 tarihinde Afyon'da yaptığı konuşmada, hürriyetin anarşi ve kargaşalıktan ziyade hak, düzen ve kanun anlamına geldiğini kaydeden Menderes, DP'nin de hürriyet düzeni için çalıştığını ifade etmiştir (Kılçık, 1991a: 191). Dönemin iktidar partisi CHP'deki bazı kişiler tarafından anarşi ve ihtilal yanlısı olarak sunulmalarına karşı bir tepki olarak bu tarz açıklamaları yapma ihtiyacını duyan Menderes, aslında zaten inandığı bir düşünceyi dile getirdiğini, iktidar dönemindeki söylemlerinde de ortaya koymuştur. Söylemlerinde hürriyet kelimesini düzen kelimesi ile birlikte olacak şekilde 'hürriyet nizamı' biçiminde kullanmayı sıklıkla tercih ettiği görülen Menderes için hürriyet düzeni, hürriyetlerin hukuki bir düzen içerisinde sınırlandırılması, başkalarının hürriyetine saygı göstermek ve hürriyeti yok etmek hürriyetinin tanınmaması anlamına gelmektedir (Kılçık, 1991c: 282). Menderes'e göre eğer ülkede düzen sağlanamazsa, sınırsız hürriyetten yararlanılıp, tüm toplumun karıştırılmasına imkân verilmiş olur.

Bunu önlemek için getirilecek hukuki sınırlamaların, bencil amaçlarla değil, toplumsal amaçlar doğrultusunda olacağını öne süren Menderes, böylece bu tarz önlemlerle demokratik yönetimin bazı sakıncalı yönlerinin tahammül edilebilir seviyeye geleceğini ve demokrasinin vatandaşlar nezdindeki değerinin artacağını savunmuştur (Kılçık, 1991d: 336-337). Menderes hürriyet ve düzen konusundaki bu düşüncelerini 26 Ocak 1954 tarihinde İstanbul'da basın mensuplarına şu şekilde özetlemiştir:

> Hürriyet her şeyden evvel bir nizamdır. Nizam ise en sade ifadesiyle bir hudutlamadır. Binaenaleyh her hürriyetin bir hududu olmak lazım gelir. Hudutsuz hürriyet kabili tasavvur olmadığı gibi bu, ancak nizamsızlık, yani anarşi manasına gelir. Hürriyetler çeşitli icaplara göre hudutlanır. Bütün demokratik memleketlerde hürriyetlerin kötüye kullanılmasının husule getireceği büyük tehlike meselenin dikkatle incelenip işlenmiş ve hürriyetlerin hudutları kanunlarla tayin ve tespit olunmuş ve ancak bu suretledir ki hürriyet nizamının tesis ve devam ettirilebilmesi de mümkün olabilmiştir. Fakat nizamı tesis için bütün tedbirlerimiz hürriyeti mevcut kılmak ve devam ettirmek gayesine matuf bulunduğundan hiçbir mülahaza ve tedbir bizzat hürriyetin ortadan kalkmasını intaç edemez. Demokratik idareyi yeni tatbike başlayan memleketimizde bu mevzuda hatta daha da dikkatli ve basiretli hareket etmenin bir içtimai zaruret teşkil ettiği kolayca kabul olunabilecek hakikatlerdendir. (Kılçık, 1991d: 338)

Demokrasilerde hürriyet ve düzeninin bir arada bulunmasıyla hem hürriyetlerin korunacağına, hem de hürriyetlerin kötüye kullanılmasının önleneceğine işaret eden Menderes için, bu önlemler alınmazsa anarşi tehlikesi ortaya çıkacaktır. Özellikle demokratik sisteme yeni geçilen bir ülkede, geniş hürriyet anlayışla yönetimde bulunmanın çeşitli zorlukları barındırdığını öne süren Menderes'e göre birçok ülkede bu tarz uygulamalar sonucu siyasi istikrar bozulmuş, anarşi görülmüş ve ardından tekrardan baskıcı rejimlere geri dönüş yaşanmıştır (TBMM, 1954a: 1198). Bu ülkelerdeki hürriyet düşmanlarının, hürriyete karşı durmayıp, tersine aşırı hürriyet sevdası içinde görünüp anarşi yaratmak istediklerini kaydeden Menderes, böylece bu kişilerin anarşinin doğurduğu kargaşadan yararlanıp ülkeye hâkim olmayı hedeflediklerini öne sürmüştür. Menderes'e göre ülkenin düzen ve istikrarına karşı olan hareketler, doğrudan saldırıda bulunamadıkları için hürriyet ve demokrasiyi bu şekilde istismar edici faaliyetler içerisine girmiştirler (Kılçık, 1992a: 24-25). Türkiye'de bu tarz bir tabloyu yaşamak istemediklerini dile getiren Menderes, hürriyetlerin güvence altına alınmış olmasının, bu hürriyetleri soysuzlaştıran anarşist eğilimlere izin verileceği anlamına gelmediğini savunmuştur (Kılçık, 1991c: 482-483). Menderes'e

göre siyasi hak ve hürriyetleri korumak için önlemler alınırken, aynı zamanda huzuru bozanlara ve hürriyeti soysuzlaştıranlara karşı da en katı önlemler alınacaktır (Kılçık, 1991d: 71). Çünkü Menderes bu tarz önlemler alınmazsa, soysuz bir demokrasi içinde bocalayan istikrarsız hükümetlerin görüleceğini, fakat bu tarz önlemler alınırsa Anglosakson tarzında bir Batı demokrasisine sahip olunacağını ileri sürmüştür (Kılçık, 1991c: 373).

Dolayısıyla Menderes'e göre hürriyetlerin anarşiye evrilmemesi için gerekli en önemli unsur hürriyetlerin suiistimal edilmemesidir. Bu konuya özellikle iktidarının son döneminde dikkat çeken Menderes, sıklıkla muhalif oluşumların hürriyetleri suiistimal ederek, ülkeyi karıştırmak istediklerini ve ülkenin çıkarlarına ve düzenine aykırı hareket ettiklerini öne sürmüştür (Kılçık, 1992c: 158). Hürriyetsizlikten şikayet edip, geniş demokrasi ve hürriyet talep ederek hürriyetleri suiistimal eden bu kesimlerin aslında hürriyetleri dejenere edip, ortadan kaldırmak istediklerini ve ülkeyi anarşiye götürmek istediklerini savunan Menderes'e (Kılçık, 1992b: 436; 1992c: 178) göre halbuki demokrasiyi bu tarz tehlikelerden korumak için çeşitli siyasi ahlak kurallarına uygun davranmak gerekmektedir. Eğer bu kurallara uyulmazsa siyaset soysuz bir seviyeye ulaşmakta ve ülkede demagoji görülmeye başlamaktadır (Kılçık, 1992c: 150-151). Bu nedenle aldıkları önlemlerle hürriyetleri tehdit etmek amacında olmadıklarını vurgulayan Menderes, sadece muhalefetin bu şekilde insafsızca davranarak çeşitli konuları istismar edip, kışkırtıcı davranmasını önleyerek hürriyetlerin sorumluluklarla bir arada bulunması gerektiğini hatırlattıklarını dile getirmiştir. Ülkedeki düzen için aldıkları bu önlemlerde geç bile kaldıklarını ileri süren Menderes'e göre, zaten aslında hürriyet düzeni ülkenin vatandaşların oyu sonucu yönetilmesi anlamına gelmekte olup, bunu tehdit ettiğini düşündüğü aksi uygulamalar demokrasi yerine istibdadın egemen olmasını doğurmaktaydı (Kılçık, 1992c: 147, 215, 235; 1992b: 338-339). Bu yaklaşımlarıyla hürriyetin anarşi yerine düzenle bir arada olduğuna bir kez daha dikkat çektiği görülen Menderes'in bunu sağlayacak siyasi sistemin muhalefeti de barındıran çoğulcu bir demokrasi değil, milli iradeye dayalı iktidarın mutlak egemenliğini içeren çoğunlukçu bir demokrasi olduğunu düşündüğü anlaşılmaktaydı.

Hürriyetlerin sınırlandırılmasının gerekçesi olarak Menderes tarafından gösterilen bir diğer olgu ise vatanın ve devletin çıkarları meselesidir. Bu mesele Menderes'in görüşlerinin zaman içerisinde ne derece değiştiğini de gözler önüne sergilemektedir. Muhalefet döneminde iken hürriyetlerin sınırlandırılması meselesine TBMM'de görüşülen basın kanunu vesilesiyle değinmiş olan Menderes, hukuk devletine ve demokrasiye inanan bir kişi

olarak devlet ve millet çıkarları gibi sübjektif kriterler koyarak, vatandaş hak ve hürriyetlerinin sınırlandırılmaya çalışılmasını hatalı bulduğunu dile getirmiştir. Konuşmasında hürriyetlerin sınırlandırılmasının doğal olduğunu vurgulayan Menderes'e göre, bu sınırlamalar hürriyetin kendisini ortadan kaldıracak düzeyde olmamalıdır. Devletin asıl çıkarının vatandaşının haklarını sağlamakta yattığını düşünen Menderes, devlet çıkarı bahane gösterilerek basının susturulmasını da eleştirmiştir (TBMM, 1946c: 292). İktidara geçişinin ilk yıllarında da bu görüşünü yineleyen Menderes, geçmişte dünyadaki olumsuz siyasi atmosfer bahane gösterilip, milli birlik ve devlet çıkarı adına vatandaşların hak ve hürriyetlerinin sınırlandırıldığını hatırlatmış, kendilerinin ise daha olumsuz bir siyasi atmosfer içerisinde bulunmasına rağmen, bu bahaneye sığınıp geçmişteki hatalara düşmeyeceklerini kaydetmiştir (Kılçık, 1991b: 325-326).

Fakat zaman içerisinde bu görüşlerinden uzaklaşacak olan Menderes, bir dönem sübjektif gerekçeler olarak değerlendirdiği vatan, devlet gibi kavramlara sığınarak hürriyetlerin sınırlandırılmasını meşrulaştırmaya çalışmıştır. 23 Temmuz 1951 tarihinde komünizmle mücadele kapsamında Ceza Kanununda yapılan bir değişiklikle ilgili TBMM'de konuşan Menderes, bu değişiklikle aslında vatandaş hürriyetine tecavüz etmeyi amaçlamadıklarını, sadece vatanı savunmayı amaçladıklarını, çünkü hürriyetlerin olması için öncelikle bir vatanın bulunması gerektiğini ifade etmiştir (TBMM, 1951d: 201). Vatan kavramına yönelik hassasiyete Menderes'in başka söylemlerinde de rastlamak mümkündür. DP'nin 16 Ekim 1955 tarihinde düzenlenen 4. Büyük Kongresi'nde yaptığı konuşmada, hürriyet gibi vatanın da önemli olduğuna dikkat çekip, hem hürriyetsever hem de vatansever olduklarını vurgulayan Menderes, hürriyeti en ideal rejim olarak kabul etseler de, bu rejimin vatanı olumsuzluklara yönlendirecek boyutlara ulaşmasına izin vermeyeceklerini dile getirerek (Kılçık, 1992a: 38), hürriyet rejiminin sınırlarını açıkça çizmiş ve hürriyete karşı beli bir mesafede durmaya başladığını göstermiştir. Yine 8 Nisan 1956 tarihinde Adana'da yaptığı bir konuşmada Menderes hürriyet adına vatanın yüksek çıkarlarına aykırı hareket etmeye izin veremeyeceklerini kaydetmiştir. Önce vatan ilkesini benimsemeleri gerektiğini belirten Menderes'e göre dünyanın en gelişmiş ülkelerinde vatanın çıkarlarına aykırı bu tarz eylemler suç sayılmakta ve yıkıcı kara propaganda olarak görülmektedir (Kılçık, 1992a: 300). Bu şekilde devlet düzenine karşı hareket edilmesine demokrasi gereği diye tahammül etmek zorunda olmadıklarını düşünen Menderes, ülkeyi ve meclisi bu tarz saldırılardan kurtarmak gerektiğini aksi takdirde ülkenin sarsıntı geçirip, devletin itibarının ortadan kalkacağını ve geriye hiçbir şey kalmayacağını öne sürmüştür (Kılçık, 1992c: 224; 1992b: 149-150).

Menderes hatta daha sonraki bir tarihte bu görüşünü meşrulaştırmak için bizzat Atatürk'ten örnek vermiştir. Menderes'e göre Atatürk de demokrasiye inanan bir kişiydi, ancak koşullar uygun olmadığı için öncelikle vatanı önemsemiştir. Bu nedenle Menderes için demokrasinin olması için öncelikle vatanın sağlam olması gerekmekteydi (Kılçık, 1992b: 8). Yine 7 Haziran 1958 tarihinde DP Meclis Grubunda yaptığı bir konuşmada demokrasiyi savunurken, vatanın yüksek çıkarlarını da göz önünde bulundurmak gerektiğini hatırlatan Menderes'e göre otorite ve istikrar sadece düzeni değil, demokrasiyi korumak için de gereklidir (Kılçık, 1992b: 244). Menderes'in tüm bu söylemlerinden zıt konumda bulunan iki yaklaşımı görmek mümkün olup, hürriyetlerin sınırlandırılması konusunda muhalefetteyken kabul etmediği vatanın ve devletin çıkarları gerekçesini, iktidardayken rahatlıkla kullanabildiği anlaşılmaktadır.

Şeref ve Haysiyeti Koruması Gereken Söz, Düşünce ve Eleştiri Hürriyeti

İnsan hakları ve hürriyetler ile bunların sınırlandırılmasına ilişkin Menderes'in genel yaklaşımları incelendikten sonra, bu görüşlerin bazı temel hak ve özgürlükler konusuna nasıl yansıdığına bakılacak olursa da, öncelikle Menderes'in söz, düşünce ve eleştiri hürriyetine yönelik söylemlerinde hakaret, iftira gibi eylemleri bu hürriyet kapsamına almadığı, bunun yerine daha çok ölçülü ve ahlaklı eleştirileri söz ve düşünce hürriyeti olarak görme eğilimi içerisinde olduğu anlaşılmıştır.

Vatandaşın söz, fikir ve vicdan hürriyetinin demokrasinin temelini oluşturduğunu düşünen Menderes açısından demokrasi için bu hürriyetlerin tehditten uzak olması gerekmektedir. Muhalefette bulunduğu dönemde bu hürriyetlerin iktidar tarafından tehdit edildiğini savunan Menderes (1946b: 1-2), kendi iktidarlarında ise her türlü söz ve fikir hürriyetinin mevcut olduğunu öne sürmüştür (TBMM, 1950b: 176). DP'nin eleştiriden korkmadığını özellikle belirten Menderes, muhalefetin gerek mecliste, gerekse basın aracılığıyla dilediği şekilde eleştirilerde bulunabileceğini dile getirmiştir (Kılçık, 1991b: 355). DP'nin eleştiriye tahammül etmediği yönündeki görüşleri kabul etmeyen Menderes, DP'nin fikir tartışmalarına geniş bir hürriyet tanıdığını savunmuştur. DP'nin kendi parti içerisindeki, parti programına ve disiplinine aykırı birçok görüşe bile izin vermesi Menderes'e göre bu durumun açık bir göstergesidir (TBMM, 1953a: 435).

Her ne kadar Adnan Menderes eleştiriye açık olduğunu savunsa da, Menderes'in söylemlerinden bu açıklığın sadece belli tarzdaki eleştirilere yönelik olduğu görülmektedir. Öncelikle Menderes'e göre eleştiriler

edebe uygun, ölçülü olmalı ve kırıcı olmamalıdır (Kılçık, 1991b: 358). Bu noktada örneğin Malatya'da bir saldırıda yaralanan gazeteci Ahmet Emin Yalman'ın yaralanmasının ardından bile, kendisine eleştirilerini ölçülü yapması gereği konusunda uyarılarda bulunabilmiştir (Kılçık, 1991b: 251). Yine Menderes, Kore savaşı ile ilgili yapılan eleştirilerin ölçülü olmadığını, belli bir merkezden yönetildiğini ve daha çok tahrik amaçlı olduğunu öne sürmüştür (Kılçık, 1991b: 150). Öte yandan Menderes'e göre söz ve fikir hürriyetinin kullanılması olan eleştirinin, olayları iyi ve kötü tüm taraflarıyla değerlendirmesi gerekmektedir. Bu nedenle Menderes, eleştiri hürriyetinin sadece olumsuzlamak hürriyeti anlamına gelmediğini kaydetmiş ve sürekli olarak iktidarı kötüleyici ve ölçüsüz eleştirilerde bulunan muhalefetten şikâyette bulunmuştur (Kılçık, 1991c: 314). Hâlbuki Menderes'e göre iktidar ve muhalefet birbirini tamamlayacak şekilde hareket etmelidir. Bunun için de muhalefetin, küfür ve hakaret yerine olumlu eleştirilerde bulunarak görevini yerine getirmesi gerekmektedir (Kılçık, 1991c: 207).

Eleştirilerin nasıl olması gerektiği kadar, nasıl olmaması gerektiği de Menderes'in söz ve düşünce hürriyeti anlayışı açısından büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda Menderes en çok hakaret konusundan yakınmış ve bunu engelleyici çeşitli kanunlar da çıkartmıştır. 4 Mayıs 1951 tarihinde Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkındaki kanuna ilişkin olarak TBMM'de yaptığı konuşmada Menderes, bu kanunun hakaret ve küçük düşürme hürriyetini kaldırdığını, eleştiri hürriyetine ise dokunmadığını öne sürmüştür (TBMM, 1951c: 58). Yine Ceza Kanununun 159. maddesinin değişmesiyle ilgili olarak 15 Mayıs 1952 tarihinde DP Balıkesir İl Kongresi'nde görüşlerini açıklayan Menderes, bu değişiklikle birlikte eleştirileri önlemeyi amaçlamadıklarını, sadece hükümet üyelerinin görevleri sırasında hakaret ve aşağılamaya maruz kalmaması için bu değişikliği getirdiklerini belirtmiş ve eleştiri hürriyetinin de bir sınırı olduğuna dikkat çekmiştir (Kılçık, 1991c: 138). Millet Partisi'nin kapatılmasının ardından 16 Temmuz 1953 tarihinde DP Meclis Grubu'nda açıklamalarda bulunan Menderes, başta Osman Bölükbaşı olmak üzere MP üyelerinin artık hakaret edecek tarzda konuşamayacağını dile getirmiştir (Kılçık, 1991d: 42). Bu görüşleriyle Menderes hakaret olarak değerlendirdiği eleştirilere en ufak bir tolerans göstermediğini ve bunu önlemek için de her türlü tedbiri alacağını ortaya koymuştur.

Hakaretin yanı sıra şahsiyeti ve haysiyeti zedeleyici görüşler de Menderes açısından düşünce ve eleştiri hürriyeti kapsamında yer almamaktadır. Hürriyete sahip olmanın, şahsiyetlere tecavüz etmek hürriyetine karşılık gelmediğini düşünen Menderes (Kılçık, 1991c: 298), özellikle iftira atılarak,

hükümet üyelerinin şahsiyetinin ve itibarının zedelenmesinden şikâyet etmiştir (Kılçık, 1991d: 269-270). Hükümette bulunmanın her türlü eleştiriyi kabullenmek anlamına gelmediğine dikkat çeken Menderes'e göre siyasi eleştirinin bir sınırı vardır ve kişilerin şahsiyetlerine tecavüz edilememesi bu sınırı çizen unsurlardan birisidir. Şahsiyet ve haysiyeti zedeleyici bu tarz hakaretlerin demagojiye karşılık geldiğini öne süren Menderes, demagojinin hürriyeti ve demokrasiyi ortadan kaldırdığını savunmuş ve bu doğrultuda önlemler alınacağını açıklamıştır (Kılçık, 1991c: 104). Bu önlemler Ceza Kanununda yapılan değişikliklerle alınmış ve Menderes 16 Mayıs 1952 tarihinde konu hakkında Anadolu Ajansına şu demeci vermiştir:

> Görülüyor ki tenkit hürriyetini değil kaldırmak fakat tahdit etmek bile bahis mevzuu değildir. Kanunlarımız tenkit hürriyetine bütün demokratik memleketlerde olduğu gibi en geniş manasiyle yer vermiştir. Tenkit hürriyeti amme hizmeti görenlerin ve siyasi mesuliyet taşıyanların şeref ve şahsiyetlerine tecavüz etmek, başka bir tabirle suç işlemek hürriyeti değildir. Bütün vatandaşların ve bunlarla beraber amme vazifesi yapanların ve siyasi vazife ve mesuliyet sahiplerinin şeref ve haysiyetlerini korunması tenkit serbestisine dokunmak manasına tefsir olunamaz. (Kılçık, 1991c: 143-144)

Şeref ve haysiyetlerin korunmasına özel bir önem verdiği görülen Menderes'in bu bağlamda alınan önlemlerin söz hürriyetini sınırlandırmadığını düşündüğü de anlaşılmaktadır. Zaten Menderes 1953 yılında TBMM'de yaptığı bir konuşmada dünyadaki birçok ülkeden ileri düzeyde bir söz hürriyeti ve demokrasiye sahip olduklarını savunmuş ve buna kanıt olarak da dünyanın hiçbir meclisinde iktidara yönelik bu kadar ve soru ve gensoruya izin verilmemesini sunmuştur (TBMM, 1953b: 440-441). Bununla birlikte Menderes bir süre sonra sadece ağır eleştirileri, ya da saldırgan bir muhalefeti değil genel olarak muhalefetin hürriyet talebinde bulunmasını dahi iktidarı yıkma amaçlı faaliyetler arasında değerlendirmeye başlamış (Kılçık, 1991d: 451) ve bu yaklaşımını terk etmiştir. Nitekim Tanıl Bora da, muhalefete karşı bu hoşgörüsüzlüğünün Menderes'in kendi liberalliğinin ve demokratlığının sınırlılığını gösterdiğini kaydetmiştir (2013: 503).

Söz, düşünce ve eleştiri hürriyetini teoride demokrasi açısından önemli bir konumda gören Menderes'in tüm bu görüşlerinden bu hürriyetlere pratikte belli ölçülerde ve sınırlarda olumlu yaklaştığı anlaşılmaktadır. Hakaret, iftira, şahsiyet ve haysiyete yönelik olumsuz ifadelerin düşünce hürriyeti kapsamında yer almadığı zaten birçok kesim tarafından kabul edilmiştir. Ancak bu gibi ölçütler objektif olmaktan ziyade daha çok sübjektif kriterlere karşılık geldiği için, dolayısıyla bu konudaki yaklaşım hürriyet algısına göre daralabilmekte ya da genişleyebilmektedir. Menderes'in iktidar dönemi

içerisindeki söylemlerinden, bu konuda daha dar bir yaklaşımı benimsediği ve en olağan eleştirileri bile hakaret ya da haysiyete saldırı olarak görme eğilimi içerisinde olduğu gözlenmiştir. Hâlbuki iktidarda bulunanlar, dünya siyasetinde en çok eleştiriye uğrayan kişiler olduğundan, siyasetçilerin en ağır eleştirilere bile tolerans göstermesi beklenmektedir. Fakat Menderes'in sadece kısıtlı ve ölçülü bir eleştiriye tolerans göstermeyi kabul etmesi bakımından siyasal liberalizm bağlamında dar bir düşünce özgürlüğünden yana olduğu gözlenmiştir.

Tüm Siyasal Hürriyetlerin Teminatı Basın Hürriyeti

Söz, düşünce ve eleştiri hürriyetiyle yakından alakalı bir diğer hürriyet de söz, düşünce ve eleştirinin en sıklıkla yer aldığı kurum olan basına yönelik hürriyettir. Basın hürriyeti çok partili hayata geçişin ardından Türk siyasetinde en çok tartışılan konuların başında gelmiş ve Basın Kanunu bu doğrultuda 1945-1960 döneminde birçok defa değişikliğe tabi tutulmuştur. DP lideri Adnan Menderes de gerek bu kanun değişiklikleri vesilesiyle yaptığı açıklamalarda, gerekse diğer söylemlerinde basın hürriyeti konusuna sıkça değinmiş ve bu konuda hem genel hürriyet algısıyla, hem de düşünce hürriyeti konusundaki düşünceleriyle paralel görüşler ortaya koymuştur. Bu bağlamda Menderes, basın hürriyetini vatandaş hak ve hürriyetlerinin en büyük güvencesi olarak değerlendirmiş (Kılçık, 1991a: 389) ve bu hürriyeti eleştiri ve denetleme unsurlarıyla birlikte düşünce özgürlüğünün doğal bir sonucu olarak kabul etmiştir (Kılçık, 1991d: 338). Menderes'in bu yaklaşımını şu ifadelerinde görmek mümkündür:

> Muhterem arkadaşlar, anayasaya göre Türklerin tabi haklarından olan yayın hürriyeti, yurttaşın şahsi ve siyasi diğer hak ve hürriyetlerinin de teminatıdır. Muhalefet partileriyle müstakil kanaat sahibi yurttaşların en müessir mücadele vasıtası da matbuattır. Hele bizim gibi Devlet, Parti ve Millet anlamları henüz birbirinden layıkiyle ayırdolunamayan ve Meclislerinde muhalefetin pek az temsilcisi bulunan memleketlerde matbuat hürriyeti, milyonlar ve milyonlarca vatandaşın, fikir ve kanaat kalesi olmak ehemmiyetindedir… Matbuat hürriyetinin mevcut olmadığı yerlerde ise vatandaşın diğer hak ve hürriyetleri de tehlikeye düşeceği gibi topluluk hayatı gizliliğin ve kapalılığın kiri ve pası altında bunalıp çürümeğe mahkûmdur. Hâlbuki dünyanın her yerinde daima görülmüş bir hakikattir ki, insan topluluklarının mukadderatını diledikleri gibi ellerinde bulundurmak isteyenler hücumlarını herşeyden önce matbuat hürriyetine çevirmişler ve topluluğun menfaatini müdafaa eder gibi görünerek kendi mevkilerini tahkim etmenin ve matbuat hürriyetini yerden yere vurmanın yolunu bulmuşlardır. Denilebilir ki, bir cemiyetin siyasi ve içtimai seviyesi, herşeyden ziyade, o cemiyetin matbuata karşı olan telakkisiyle belirir. (TBMM, 1946a: 269)

Basın hürriyetini demokrasi açısından bu derece önemli bir konuma yerleştiren Menderes, bu yaklaşımı doğrultusunda muhalefet dönemindeyken CHP iktidarınca çıkarılan basın kanunlarına eleştirel bir bakış açısı getirmiştir. Çok partili hayata geçişin ardından, 1946 seçimlerinin hemen öncesinde, basın kanununda hükümete gazete kapatma yetkisi veren 50. maddenin kaldırılmasına ilişkin görüşmeler kapsamında 13 Haziran 1946 tarihinde TBMM'de konuşan Adnan Menderes, bu değişikliği olumlasa da yeterli görmemiştir. Çünkü Menderes, basın kanundaki fikir hürriyetini kısıtlayan diğer hükümlerin halen yerinde durduğunu, Meşrutiyet dönemindeki basın kanununun bile görece daha liberal ve demokratik bir zihniyetin ürünü olduğunu ve mevcudiyetini koruyan gazete kapatma cezasının unsurlarının çok ağır olduğunu düşünmektedir. Basına yönelik hürriyet sağlanmasının sorunlara yol açmayacağını savunan Menderes'e göre, esas sorun ülkedeki hürriyetsizliktir (TBMM, 1946a: 269-281). Menderes benzer görüşleri Recep Peker hükümeti tarafından 1946 seçimlerinin ardından çıkarılan basın kanunu vesilesiyle de dile getirmiştir. 13 Eylül 1946 tarihinde kanunla ilgili TBMM'de bir konuşma yapan Menderes, basının vatandaş hürriyetine saygılı olmadığı ve millet çıkarlarını gözetmediği gibi haksız gerekçeler gösterilerek basın hürriyetinin sınırlandırılmaya çalışılmasını eleştirmiştir. Basın hürriyetinin sadece gazetecilerin değil, tüm bireylerin hürriyeti olduğunu hatırlatan Menderes'e göre bu bağlamda basın hürriyetine getirilecek bir sınırlandırma, birey hürriyetlerini de sınırlandırmış olacaktır. Öte yandan Menderes hükümetin, ülke yöneticilerinin şeref ve haysiyetini zedeleyici yayınlara yönelik cezayı artırarak, basını korkutup, kendisine yönelik eleştirileri ortadan kaldırmayı hedeflediğini kaydetmiştir (TBMM, 1946c: 291-294).

Muhalefet konumundayken CHP iktidarlarını basın hürriyeti açısından eleştiren Menderes, 1950 seçimlerinin ardından iktidara geçince, bu görüşleri doğrultusunda harekete geçmiş ve basın kanununu demokratik şekilde düzenleyip, geniş serbestlikler getiren değişiklikleri hayata geçirmiştir. Yeni basın kanununun TBMM'de görüşüldüğü 10 Temmuz 1950 tarihinde yaptığı konuşmada Menderes, basın hürriyetini demokratik rejimin en önemli temellerinden biri olarak gördükleri için, basın hürriyetini sınırlandıran hükümleri kaldırmak amacıyla görüşülmekte olan tasarıyı hazırladıklarını kaydederek, basın hürriyetine verdiği önemi bir kez daha ortaya koymuştur (TBMM, 1950a: 514). Menderes kısa bir süre sonra Erzurum'da yaptığı konuşmada konuya değinirken, basın hürriyetine verdikleri bu önem nedeniyle iktidara gelmelerinin ardından ilk iş olarak basın kanunundaki sınırlamaları kaldırdıklarını kaydetmiştir (Kılçık, 1991b: 166-167). Fakat

Menderes iktidarının ilerleyen döneminde bu görüşünü terk etmiş ve 1950 yılında basın hürriyetindeki sınırlamaları kaldırmalarından dolayı pişman olmuştur. Çünkü Menderes'e göre sağladıkları basın özgürlüğünden yararlananlar sürekli saldırgan şekilde yayınlar yapmaya başlamıştırlar (TBMM, 1953d: 218). 20 Şubat 1955 tarihinde TBMM'de bütçe görüşmeleri kapsamında yaptığı konuşmada da bu konuya değinen Menderes, basın kanununda yaptıkları değişiklikler sonucu, neredeyse sorumsuzluk boyutuna varacak bir ortam sağladıklarını, fakat bu sınırsız hürriyetin gerçek hürriyete karşılık gelmediğini, çünkü hürriyetlerin sadece kullanılabileceği ölçüde verilmesi gerektiğini kaydetmiştir (TBMM, 1955: 358). Böylece Menderes, diğer hürriyetler konusunda olduğu gibi, basın hürriyeti bakımından da bir müddet sonra sınırlandırmaların gerekliliğini açıklar hale gelmiştir.

İktidarının ileriki yıllarında basın hürriyetlerinin kullanılması konusundaki şikâyetleri daha da artan Adnan Menderes, bu doğrultuda çeşitli kanun değişiklikleri hazırlamış ve meclise sunmuştur. Bu değişikliklerde sunulan gerekçeler de düşünce özgürlüğü kapsamındaki gerekçelere benzemekte ve hakaret, iftira, haysiyeti zedeleme gibi unsurlar bu sınırlandırma nedenlerinin başını çekmektedir. Menderes'e göre hem basının özgür olup, eleştiri görevini yerine getirmesini sağlamak, hem de vatandaşların şeref ve haysiyetini korumak gereklidir. Medeni toplumlarda bu iki anlayışın da bir arada olduğuna dikkat çeken Menderes (TBMM, 1954b: 410), yaptıkları kanun değişiklikleriyle hürriyetlerin kötüye kullanılmasını engellediklerini, ancak bunun basın hürriyetini olumsuz bir şekilde etkilemediğini savunmuştur (Kılçık, 1991d: 339). Menderes'in bu yaklaşımını 2 Nisan 1951 tarihinde TBMM'de İkinci DP Hükümeti Programı kapsamındaki görüşmeler sırasında yaptığı şu açıklamalarda da açık bir şekilde görmek mümkündür:

> Matbuat hürriyetini teyit edecek hükümler getirmek istiyoruz. Arkadaşlar, eğer matbuat, bilhassa son zamanlarda örneklerini gördüğümüz şekilde şahıslara, haysiyetlere mübalatsızca ve müstehcen surette hücum etmekte devam edecek olursa bu memlekette o matbuat hürriyetine taraftar olacak vatandaşlar kalmaz. Onun için şahıslar, şahsi haysiyetlere, eline bir sütun bir gazete geçirmiş olmanın temin ettiği imtiyazı kullanarak istediği tarzda hücum etmek, istediği tarzda vatandaşları taaddiye maruz bırakmak, hürriyeti hakikaten tanımamak demek olur. Bunu bütün ileri demokratik memleketler böyle farz ve kabul etmişlerdir… Matbuat sütunlarında şahsa hakareti mahfuz tutmak, himaye altında bulundurmak bir âmme dâvası mevzuu haline getirmek lâzım gelecektir. (TBMM, 1951b: 117)

Şahsiyete ve haysiyete yapılan saldırılar görüleceği gibi basın hürriyeti konusunda da yine Menderes'in anlayışının merkezini oluşturmaktadır. Basın hürriyetinin, vatandaşlara sövme ve onları tehdit etme hürriyetini içermediğini düşünen Menderes'e göre bir gazetecinin herhangi bir vatandaşı bu şekilde tehdit etmesi, hürriyete tecavüz etmek anlamına gelmektedir (TBMM, 1952: 867). İftirayı da yine haysiyet kapsamında değerlendiren Menderes, özellikle basının ülkede rejim güvenliği bulunmadığı şeklinde iftiralarda bulunarak, iktidarı dışarıya karşı şikâyet etmesini ülkenin haysiyetini zedeleyici bir durum olarak görmüş ve bu nedenle hakkında dava açılan Halkçı gazetesinin yargılanmasını olumlamıştır (TBMM, 1954c: 85). Basının bu tarz yalan haberler yaparak gerçekleri gizlediğini düşünen Menderes'e göre basının bundaki amacı iktidarı yıkmak olup, bu nedenle gerekli kanuni yaptırımlarla tabi tutulması gerekmektedir (Kılçık, 1992a: 301).

Basın kanununda Menderes'in öngördüğü bu yaptırımlar en kapsamlı şekilde 1956 yılında kabul edilen düzenlemelerde görülmüştür. Menderes bu konu kapsamında önce 29 Mayıs 1956 tarihinde DP grubunda, ardından da 6 Haziran 1956 tarihinde TBMM'de görüşlerini dile getirmiştir. DP grubunda yaptığı konuşmada Menderes, demokrasinin en önemli düşmanlarından birinin demagoji olduğunu ve ülkede uygulanan demagojinin eriştiği seviye nedeniyle basınla ilgili kanunsal düzenlemelere gidilme ihtiyacı belirdiğini kaydetmiştir. Menderes'e göre bu değişiklikte geç bile kalınmıştır. Çünkü 1950 yılındaki basın kanununu çıkararak yaptıkları hatalar, ülkedeki demokrasinin gelişmesini de engellemiştir. Bu nedenle demokrasiyi geriye götürecek koşulları ortadan kaldırıp, gerçek demokrasiyi kuracak çalışmalar içerisine girdiklerini belirten Menderes, batıdaki benzer mevzuatları incelenmiş olduklarını, alınacak önlemlerin tamamen demokratik olacağını, bu değişikliklerle birlikte batıdaki gibi en ileri demokratik düzeye ulaşılmış olacaklarını dile getirmiştir (Kılçık, 1992a: 335-345). Konuyla ilgili TBMM'de yaptığı konuşmada ise Menderes benzer şekilde geçmişte batıdan daha ileri bir demokrasi ve daha ileri bir basın hürriyeti sağladıklarını, ancak bu basın hürriyetinin aleyhlerinde kullanılmaya başlandığını, bu kanun değişikliğiyle birlikte de gerçek hürriyet getirdiklerini savunmuştur. Çünkü Menderes'e göre anarşinin olduğu bir yerde hassas değerler olan demokrasi ve hürriyetin gelişmesi mümkün değildir (TBMM, 1956c: 145, 151). Nitekim 1960 darbesine giden süreçte Menderes, getirdikleri yayın yasakları ve verdikleri gazete kapatma kararlarını da ülkedeki anarşi ve kargaşaları önleyip, huzuru sağlamak gibi gerekçeler göstererek meşrulaştırmaya çalışmış ve demokratik düzenin ancak böyle yerleşebileceğini ileri sürmüştür

(Kılçık, 1992c: 242-248). Bu ve benzer yaklaşımlarından hareket eden Kemal Karpat da bu söylemleri nedeniyle Menderes'in ruhen demokrat bir kişiliğe sahip olmadığını öne sürmüştür (2016: 55).

Basın hürriyeti konusunda Menderes'in böylece önce geniş, daha sonra da dar bir basın hürriyeti taraftarı olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle iktidarının son döneminde Menderes basını, kendilerine yönelik bir tehdit olarak görme eğilimi içerisine girmiş ve basının kendi faaliyetlerini eleştirmesini, iktidarlarını yıkmayı amaçlayıcı faaliyetler olarak değerlendirmiştir. Muhalefet döneminde geniş basın hürriyetini savunmasıyla beraber basının desteğini arkasına alan Menderes, iktidardayken tavrını değiştirince bu sefer birçok basın organını karşısına almasına da sebebiyet vermiştir.

Toplumsal Kargaşalıklar Doğuran Toplantı, Gösteri ve Yürüyüş Hürriyeti

Temel hak ve hürriyetler bakımından Adnan Menderes'in söylemlerinde yer alan bir başka hürriyet de toplantı, gösteri ve yürüyüş hürriyetidir. Bu hürriyetlere ilişkin Menderes'in görüşlerinde de diğer hürriyetlerle ilgili benzer yaklaşımlar bulunmaktadır. Menderes muhalefet dönemindeyken DP'nin toplantı ya da mitinglerinin engellenmeye çalışılmasından şikâyette bulunur bir tavır içindeyken, iktidara geçişinin ardındansa bu hürriyetleri sınırlamanın yollarını aramıştır. Sınırlama gerekçeleri ise diğer hürriyetlerin sınırlanmasına da gerekçe gösterilen hakaret, haysiyeti koruma, düzen sağlama gibi benzer unsurlar olmuştur. Dolayısıyla hürriyetin türü değişse de, bu hürriyete yaklaşım yine aynı kalmıştır.

Söz ve düşünce hürriyeti ya da basın hürriyeti konularında görüldüğünün aksine toplantı ve gösteri hürriyetinin demokrasi açısından önemine teorik açıdan söylemlerinde yer vermediği tespit edilen Menderes, özellikle muhalefet döneminde bu konudaki hürriyetlerin DP açısından sınırlandırılmaya çalışmasını eleştirmiştir. 18 Nisan 1947 tarihinde İzmir'de yaptığı bir konuşmada konuya değinen Menderes, Celal Bayar'ın, Bandırma'da türlü bahanelerle konuşturulmak istenmemesini, Afyon'daki toplantılarında gizli polis tespit edilmesini, Kütahya'daki toplantıları sırasında ise elektrikler kesilmesini örnek göstererek DP'nin siyasal çalışmalarının iktidar partisi tarafından engellenmeye çalışıldığını öne sürmüştür (Kılçık, 1991a: 196). Gerçekten de özellikle DP'nin kuruluşundan 12 Temmuz Beyannamesi'ne geçen süreçte DP'nin siyasi çalışmaları ve toplantıları çeşitli şekillerde engellemeye çalışılmış olsa da, özellikle İnönü'nün hem 12 Temmuz Beyannamesi'ndeki görüşlerinden, hem de beyannamenin ardından idare organlarına DP'nin çalışmalarını engellememeleri yolundaki

yaptığı telkinlerin ardından, DP toplantılarını daha rahat bir şekilde yapacak ortam bulmuş ve bu doğrultuda DP'nin bu yöndeki şikâyetlerinde de bir azalma görülmüştür.

DP'nin iktidara gelmesinin ardındansa bu sefer Menderes, iktidarın düzenlediği çeşitli toplantılar ve gösterilerden şikâyet etmeye başlamıştır. Menderes'in bu şikâyetlerinin ilkini düşünce ve basın hürriyetlerinde olduğu gibi yine hakaret konusu oluşturmuştur. Menderes mitinglerde devlet adamlarının sürekli iftiralara ve hakaretlere uğradıklarını (Kılçık, 1992a: 304), şeref ve haysiyete aykırı konuşmalar yapıldığını belirterek (Kılçık, 1992a: 307), bu özgürlüğün kötüye kullanıldığına işaret etmiştir. Muhalefet tarafından düzenlenen toplantılarda hakaret edilmesinden rahatsız olunduğu için 1953 yılında Vicdan ve Toplanma Hürriyetlerinin Korunması Hakkında bir kanun çıkarılmış olup, bu kanunla birlikte Menderes artık mitinglerde hakaret etmeyi engelleyeceklerini ve iktidara gelmek için bu yollara başvurmaktan başka çare bilmeyenlerin artık bu kanundan korkmaları gerektiğini kaydetmiştir. Menderes bu uyarısının yanı sıra, bu kanunla birlikte konan sınırlamaların aslında oldukça liberal ve partilere verilen sorumlulukların en alt düzeyde bulunduğunu da ekleyerek, kanunun hürriyetten uzaklaşmadığına da dikkat çekme ihtiyacı hissetmiştir (TBMM, 1953c: 1098, 1116).

Mitinglerde hakaretlerin ya da haysiyetlere saldırıların olmasının yanı sıra bir müddet sonra bu mitinglerin bizzat kendisi de Menderes ve DP için rahatsız edici olmaya başlamıştır. Sürekli mitinglerin yapılmasının devletin güvenliğini tehlikeye attığını belirten Menderes, başka demokratik ülkelerde bu tarz uygulamaların görülmediğini savunmuştur. Demokratik bir düzenin kurulması için bu mitinglere tahammül edilmesi gerektiği düşüncesine karşınsa Menderes, bu tarz eylemlerin bir süre sonra demokratik düzen için de olumsuz sonuçlar doğuracağını öne sürmüştür (Kılçık, 1991d: 171). Menderes'in şikâyet ettiği noktalardan biri de bu mitinglerin seçim dönemi olmamasına rağmen yapılmasıdır. Ülkenin kalkınması için büyük çabalar sarf ettiklerini belirten Menderes'e göre, bir yandan bu mitingler aracılığıyla şiddetli politika kavgaları içerisinde bulunmak, bu kalkınma hedeflerine zarar vermektedir (Kılçık, 1992a: 278). Zaten bu durum gerekçe gösterilerek 1956 yılında çıkarılan Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Kanunu ile seçim zamanı dışında siyasi partilerin miting yapmasına izin verilmemiştir. Bu kanun kapsamında 27 Haziran 1956 tarihinde TBMM'de konuşan Menderes, bu mitinglerin sayılarının ve bu mitinglerdeki hakaret ve kışkırtmalarının, ileri demokrasilerde görülmediğini belirterek, yapılan sınırlandırmayı meşrulaştırmaya çalışmıştır. Bu mitinglerdeki amacın iktidarı değiştirmek

olduğunu savunan Menderes, yine Batılı ülkelerde buna hiçbir zaman müsaade edilmediğini öne sürmüştür. Menderes kanun kapsamındaki konuşmasında ilginç bir şekilde tek parti döneminden de örnek verme ihtiyacı duymuştur. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte demokrasi devriminin de gerçekleştirilmek istendiğini öne süren Menderes'e göre ülkedeki kışkırtmalar ve isyanlar nedeniyle bu hedefe ulaşılamamış, bu nedenle zorunlu olarak İstiklal Mahkemeleri ve Takriri Sükûn gibi uygulamalara yönelinmek durumunda kalınmıştır. Bu hatırlatmanın ardından Menderes mevcut ortamda da benzer tehlikelerle karşılaşmamak adına bu tarz önlemleri almak zorunda kaldıklarını kaydetmiştir (TBMM, 1956b: 552). Böylece Menderes'in otoriter eğilimleri arttıkça, sürekli eleştirilerde bulunduğu tek parti dönemi uygulamalarını, bu defa kendi uygulamaları açısından referans almaya başladığı gözlenmiştir.

Mitinglerin seçim dönemi dışında yasaklanmasının ardından, muhalefet üyeleri ülke gezilerine çıkıp, buralardaki çeşitli parti kongreleri vesilesiyle konuşma yapma fırsatları yaratmaya çalışsa da, bir süre sonra Menderes bu memleket gezilerinden de memnun olmamaya başlamıştır. Menderes'e göre muhalefet liderleri seçimlerin ardından sanki yeni bir seçim dönemi varmış gibi memleketi sürekli dolaşıp kongreler, toplantılar düzenleyerek tahriklerde bulunmakta ve siyasi güvenlik tehlikeye atılmaktadır (Kılçık, 1992b: 410). Bu gezilerde yapılan konuşmalarda sürekli hakaretler savrulmakta, iktidar kötülenmekte ve ülke çıkarlarına saldırılarak, ülke karıştırılmak istenmektedir. Hâlbuki hiçbir demokratik Batı ülkesinde bu tarz toplantılara izin verilmemektedir (Kılçık, 1992a: 300; 1992b: 482-483). Çünkü ne sokaklarda bağırarak demokrasi ve hürriyet talep edilebilir, ne de hürriyet devlete ve kanuna karşı gelerek elde edilebilirdi. Demokrasi iktidarın millet oyu ile seçilmesi rejimi olup, demokrasi ancak bu sistemin korunduğu takdirde yaşayabilirdi (Kılçık, 1992c: 291-292). Bu şekilde muhalefet partilerinin miting ya da toplantı yapmasına bile kuşkuyla yaklaşan Menderes'in, Tanel Demirel'in de işaret ettiği üzere çok partili bir demokrasiden ziyade, sınırlı ve otoriter bir demokrasiyi benimsediği anlaşılmaktadır (2016: 294).

Toplantı, gösteri ve yürüyüş hürriyetleri bağlamında Adnan Menderes'in tüm bu söylemlerinde de, diğer hürriyetlerle benzer bir tablonun ortaya çıktığı açık bir şekilde görülmekteydi. Muhalefetteyken bu hürriyetleri iktidardan talep eden Menderes, iktidara geldikten sonra bu hürriyetleri muhalefet partilerine tanımaya pek sıcak yaklaşmamıştır. Bu hürriyetleri sınırlandırırken yine haysiyetlerin korunması, ülkedeki birlik ve düzenin

korunması gibi gerekçeler sunan Menderes, her ne kadar bunun Batılı demokrasi anlayışının bir gereği olarak göstermeye çalışsa da, bu yaklaşımının Batılı demokrasilerdeki liberal hürriyet anlayışından uzak olduğu açıktır. Liberal toplumlarda şiddet içermemesi ve barışçıl olması halinde toplantılara genel olarak izin verilmesi anlayışı hâkimken, Menderes özellikle iktidarının son döneminde birçok barışçıl toplantı ve gösteriyi yasaklama eğilimi içerisine girmiş ve tersine bunlar ülkedeki şiddet olaylarını arttırıcı sonuçlar doğurmuştur.

Sonuç

Özgürlük ve demokrasi ideali birçok siyasi oluşum ya da lider tarafından teoride benimsenmekle beraber, bu olguları pratikte, özellikle de iktidar dönemindeki uygulamalarda hayata geçirmek zor bir duruma karşılık gelmektedir. Muhalefet konumundayken bu idealleri savunan partiler, liderler, iktidarda oldukları zaman bu ideallerden uzaklaşabilmekte ve daha kısıtlı bir demokrasi, özgürlük uygulamasına yönelebilmektedirler. Nitekim özgürlüğün beşiği olarak görülen ABD'de bile, Soğuk Savaş döneminde anti-komünist yaklaşımlar nedeniyle sol düşünceye yönelik özgürlüklere rahatlıkla müdahale edilebilmiştir. Türkiye'de de benzer bir durum söz konusu olup, çeşitli dönemlerde çeşitli gerekçelerle bu demokrasi ve özgürlük idealinden sapmalar yaşanmıştır. Partinin adına da yansıdığı şekliyle demokrasi ve özgürlük vaadi ile İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Türk siyaset sahnesine çıkan Demokrat Parti ve onun lideri Adnan Menderes de, bir süre sonra iktidar konumuna gelince bu vaatlerini unutmaya başlamıştır. Ülkede demokrasi kültürünün pek yerleşmemesi, demokrasi denilince daha çok çoğunlukçu bir demokrasi fikrinin akla gelmesi, çoğunluğun iradesi doğrultusunda arzu edildiği gibi hareket edilebileceği görüşünün siyasette hâkim olması ve anayasada çoğulcu demokrasinin korunmasına yönelik unsurların da olmamasının etkisiyle Menderes, muhalefet dönemindeki yoğun demokrasi ve özgürlüğe yönelik vaatlerini sadece unutmamış, iktidarı ilerledikçe neredeyse özgürlüksüzlüğe varan bir yaklaşımı tercih eder hale gelmiştir.

Dolayısıyla Menderes'in muhalefet dönemindeki özgürlük söyleminde samimi olmadığı ve bu değere amaçsal değil araçsal olarak yaklaştığı ortaya çıkmaktadır. Bu vesileyle de Türk siyasetinin birçok aktöründe olduğu gibi Menderes'in de özgürlüğü daha çok kendisine talep ettiği ve iktidara geçince bu özgürlüğü başkalarına sunmaktan çekindiği anlaşılmaktadır. Menderes'in özgürlük söylemine ilişkin bir sınıflandırmada bulunmak gerekirse de, öncelikle kendisinin hiçbir zaman liberter boyutlarda bir

özgürlük savunusunda bulunmadığı açıktır. Sadece iktidar döneminde değil, muhalefet döneminde bile özgürlüklerin zaten sınırlı olduğunu vurgulayarak bu tutumunu ortaya koyan Menderes'in özgürlük algısını liberal olarak sunmak da pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü muhalefet döneminde iken özgürlüklere konacak sınırlamaların demokratik olması gerekliliğini özellikle vurgulayan Menderes, bu hassasiyetini kendi iktidarı döneminde zamanla giderek yitirmiş ve bu hassasiyet yerini daha çok düzen ve devletin çıkarları vurgusuna bırakmıştır. Siyasal liberalizmin temel özelliklerinden birinin devleti sınırlamak olduğu düşünüldüğünde, özgürlükler konusunda devlet düzeni ya da devlet çıkarları kavramlarına yaslanmanın pek liberal bir duruş olmadığı ortadadır. Özgürlükleri savunurken de en çok siyasal özgürlükleri savunması ve bunu da daha çok muhalefetteyken iktidardan hak talep etmek bağlamında yapması da göz önüne alındığında, Menderes'in liberter ya da liberal değil, sıklıkla söz düellosuna girdiği Recep Peker'e benzer şekilde kısıtlı ve disiplinli bir hürriyet algısına sahip olduğunu öne sürmek daha yerinde olacaktır.

Sonnotlar

1- 7-8 Ekim 2023 tarihlerinde Siyasi İlimler Türk Derneği tarafından Bilkent Üniversitesi'nde düzenlenen II. Ulusal Siyaset Bilimi Kongresi'nde sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

Kaynakça

Ahmad F (1996). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980).* 2. Baskı, İstanbul: Hil Yayın.

Akın İ (1974). *Kamu Hukuku*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.

Aktan C C (2018). Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönleriyle Liberal Düşünce. İçinde: C C Aktan ve B Şahin (der), *Liberalizm, Demokrasi ve Sınırlı Devlet*, Ankara: Orion Kitabevi, 77-126.

Albayrak M (2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Anayurt Ö (1996). Toplanma Hürriyeti Kavramı ve Türk Anayasa Hukukunda Toplanma Hürriyeti. (Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Ashford N (2015). *Özgür Toplumun İlkeleri*. 4. Baskı, Ankara: Liberte Yayınları.

Baban C (2009). *Politika Galerisi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Balkanlı R (1951). *Kanunlarımız Bakımından Matbuat Hürriyeti ve Yeni Basın ve Matbaalar Kanunu ve Bu Kanunlar Üzerinde Fikirler-Tenkidler-Tefsirler*. Ankara: Yeni Matbaa.

Başar A H (1960). *Yaşadığımız Devrin İçyüzü*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.

Belen F (1960). *Demokrasiden Diktatörlüğe*. İstanbul: İstanbul Matbaası.

Bora T (2013). Adnan Menderes. İçinde: M Yılmaz (der), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 7: Liberalizm*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 482-507.

Demir Ş (2011). *Düello: Menderes ve İnönü, Demokrat Parti'den 27 Mayıs'a Olaylar*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Demirel T (2016). *Türkiye'nin Uzun On Yılı*. 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Erdoğan M (2017). *Anayasal Demokrasi*. 13. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Erdoğan M (2011). *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*. 2. Baskı, Ankara: Orion Kitabevi.

Eroğul C (2014). *Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi*. İstanbul: Yordam Kitap.

Friedrich C J (1999). *Sınırlı Devlet*. Ankara: Gündoğan Yayınları.

Gürpınar D (der) (2016). *Özgürlüğün İdeolojisi: Liberalizm*. İstanbul: Liber Plus Yayınları.

İnan S (2006). *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*. Ankara: Liberte Yayınları.

Kaboğlu İ (2013) *Özgürlükler Hukuku 1: İnsan Hakları Genel Kuramına Giriş*. 7. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

Kapani M (2013). *Kamu Hürriyetleri*. 7. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları.

Karpat K (2016). *Türk Demokrasi Tarihi*. 7. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.

Kılçık H (der) (1991a). *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*. Cilt 1, Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları.

Kılçık H (der) (1991b). *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri.* Cilt 2, Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları.

Kılçık H (der) (1991c). *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*. Cilt 3, Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları.

Kılçık H (der) (1991d). *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*. Cilt 4, Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları.

Kılçık H (der) (1992a). *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*. Cilt 6, Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları.

Kılçık H (der) (1992b). *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*. Cilt 8, Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları.

Kılçık H (der) (1992c). *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*. Cilt 9, Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları.

Marx K (1997). *Yahudi Sorunu*. Ankara: Sol Yayınları.

Menderes A (1945). Başbakan'ın Demeci Münasebetile. *Vatan*, 14 Eylül, 1-2.

Menderes A (1946a). Teessür Verici Bir Manzara. *Vatan*, 19 Mayıs, 1-2.

Menderes A (1946b). Bir Cevap Münasebetile. *Vatan*, 22 Haziran, 1-2.

Menderes A (1947a). İdareciler Kongresi Dolayısıyla. *Vatan*, 25 Ocak, 1-2.

Menderes A (1947b). Açık Konuşma Zarureti. *Vatan*, 28 Ocak, 1-2.

TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1946a). Tutanak Dergisi. Dönem: VII, Toplantı: 3, Cilt: 24, 13 Haziran.

TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1946b). Tutanak Dergisi. Dönem: VIII, Toplantı: O. , Cilt: 1, 14 Ağustos.

TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1946c). Tutanak Dergisi. Dönem: VIII, Toplantı: O. , Cilt: 1, 13 Eylül.

TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1947). Tutanak Dergisi. Dönem: VIII, Toplantı: 1, Cilt: 6, 13 Ekim.

TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1950a). Tutanak Dergisi. Dönem: IX, Toplantı: Olğ. , Cilt: 1, 10 Temmuz.

TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1950b). Tutanak Dergisi. Dönem: IX, Toplantı: 1, Cilt: 3, 11 Aralık.

TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1951a). Tutanak Dergisi. Dönem: IX, Toplantı: 1, Cilt: 5, 28 Şubat.

TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1951b). Tutanak Dergisi. Dönem: IX, Toplantı: 1, Cilt: 6, 2 Nisan.

TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1951c). Tutanak Dergisi. Dönem: IX, Toplantı: 1, Cilt: 7, 4 Mayıs.

TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1951d). Tutanak Dergisi. Dönem: IX, Toplantı: 2, Cilt: 10, 23 Kasım.

TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1951e). Tutanak Dergisi. Dönem: IX, Toplantı: 2, Cilt: 10, 26 Kasım.

TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1952) Tutanak Dergisi. Dönem: IX, Toplantı: 2, Cilt: 13, 26 Şubat.

TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1953a). Tutanak Dergisi. Dönem: IX, Toplantı: 3, Cilt: 20, 18 Şubat.

TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1953b). Tutanak Dergisi. Dönem: IX, Toplantı: 3, Cilt: 24, 9 Temmuz.

TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1953c). Tutanak Dergisi. Dönem: IX, Toplantı: 3, Cilt: 24, 23 Temmuz.

TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1953d). Tutanak Dergisi. Dönem: IX, Toplantı: 6, Cilt: 26, 14 Aralık.

TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1954a). Zabıt Ceridesi. Devre: IX, İçtima: 4, Cilt: 28, 28 Şubat.

TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1954b). Zabıt Ceridesi. Devre: IX, İçtima: 4, Cilt: 29, 7 Mart.

TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1954c). Zabıt Ceridesi. Devre: X, İçtima: 1, Cilt: 2, 15 Kasım.

TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1955). Zabıt Ceridesi. Devre: X, İçtima: 1, Cilt: 5, 20 Şubat.

TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1956a). Zabıt Ceridesi. Dönem: X, İçtima: 2, Cilt: 12, 6 Haziran.

TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1956b). Zabıt Ceridesi. Devre: X, İçtima: 2, Cilt: 12, 27 Haziran.

TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1956c). Zabıt Ceridesi. Devre: X, İçtima: 2, Cilt: 12, 6 Kasım.

Toker M. (1990). *Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)*. 2. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi,

Toker M (1991a). *DP'nin Altın Yılları (1950-1954)*. 2. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Toker M (1991b). *DP Yokuş Aşağı (1954-1957)*. 3. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Toker M (1991c). *Demokrasiden Darbeye (1957-1960)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Tunaya T Z (1975). *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*. 3. Baskı, İstanbul: Sulhi Garan Matbaası.